

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 7.025.3:719:728.83(497.4Brestanica)

Prejeto: 6. 11. 2013

Alenka Železnik

univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, konservatorska svetovalka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana,
Tržaška 4, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: alenka.zeleznik@zvks.si

Grad Rajhenburg in njegova prenova

IZVLEČEK

Celostna prenova gradu, pričeta konec aprila 2011 in končana v vsega trinajstih mesecih konec junija 2012, pomeni uresničenje skoraj pol stoletja trajajočih prizadevanj lokalne skupnosti, države, društev, združenj, strokovnih inštitucij in njihovih strokovnjakov ter drugih zainteresiranih za prezentacijo in revitalizacijo enega najstarejših in najpomembnejših gradov na Slovenskem. Zadnja celostna prenova predstavlja nadgradnjo prenovitvenih posegov, ki so z leta 1976 pričetimi načrtnimi raziskavami in postopnimi prenovami razkrile stavbni razvoj grajske arhitekture in njegove izjemne spomeniške vrednote. V prispevku je podan pregled sanacijskih in konservatorsko restavratorskih posegov od njenih začetkov do zadnje celostne prenove.

KLJUČNE BESEDE

Rajhenburg, grad, prenova, spomeniško varstvo, konservatorstvo, restavratorstvo

ABSTRACT

RAJHENBURG CASTLE AND ITS RENOVATION

The overall renovation of the castle, begun in April 2011 and completed only thirteen months later, at the end of June 2012, signifies the fulfilment of nearly fifty-year efforts by the local community, the state, various societies, association, professional institutions and their experts, as well as other individuals interested in the presentation and revitalisation of one of the oldest and most important castles in Slovenia. The last overall renovation is the continuation of major construction works that have, together with planned research begun in 1976 as well as gradual renovations, shed light on the architectural development of the castle's architecture and its remarkable monumental value. The paper provides an overview of the rehabilitation and conservation-restoration works from its beginnings to the last overall renovation.

KEY WORDS

Rajhenburg, castle, restoration, monument conservation, conservation, restoration

Prenove in nastanek muzejskih zbirk v preteklosti

Grad Rajhenburg, danes prepoznan kot eden najstarejših in najpomembnejših srednjeveških gradov na Slovenskem, je bil še desetletje po drugi svetovni vojni spomeniški službi neznan. Dr. Marijan Zadnikar, konservator Zavoda za spomeniško varstvo LRS je leta 1956 po obisku gradu, v katerem so bili po drugi svetovni vojni urejeni zapori oz. Kazensko poplajševalni dom Brestanica, zapisal: »*Ker gradu v Brestanici nimamo evidentiranega in v vseh povojnih letih stavba s stališča spomeniškega varstva ni bila obiskana, je bil izvršen ogled, da se ugotovi njegova spomeniška pomembnost ter gradbeno in ohranitveno stanje ... Po podrobnem pregledu vseh prostorov in kleti se je dalo z gotovostjo ugotoviti le to, da sega jedro stavbe z urejeno kamnito gradnjo, ki je zlasti dobro vidna v jugozahodnem delu in v severnem okroglem stolpu, v gotsko dobo, na kar kaže vrsta različnih kamnoseških znakov na kamnitih blokih tega okroglega stolpa ... Iz vsega tega bi sklepali, da je jedro sedanje stavbe vsaj gotsko iz prve polovice 15. stoletja z morebitnimi starejšimi substrukcijami in da je bilo v 17. stoletju prezidano ... Ohranitveno stanje je izredno dobro. Vsa streha je bila leta 1953 popolnoma preložena in vse notranje fasade obnovljene. Zal so tu napravili napako, da so stene obnovili v zelenem špricanem ometu in vse kamnite dele prebelili ter imitirali marmor. V teku so obnovitvena dela na lesenih delih oken in vrat.*«¹

Leta 1967, leto po ukinitvi zaporov, si je grad ogledal dr. Ivan Komelj, konservator Zavoda za spomeniško varstvo LRS in ugotovil: »*Spodnji grad v vznožju grajskega hriba je prazen, danes je že brez oken, polagoma prehaja v stanje opuščenega gradu in nazadnje v razvalino. Prav nič boljše ni stanje gornjega gradu – Rajhenburga. Stavbo so izpraznili, uredili so še razstavo ... Stavbno stanje je še kolikortoliko zadovoljivo, okolica tudi še ni zapuščena, vendar kot smo že zgoraj povedali, se ponuja resna nevarnost, da bo tudi ta grad pričel propadati, če se ne bo našel kak resnejši uporabnik ...*«² Razstava, omenjena v poročilu, je bila prvi korak k temu, da se zle slutnje konservatorja niso uresničile in da grad po zaslugi entuziastov ni delil usode marsikaterega gradu na Slovenskem. Prva muzejska zbirka, posvečena slovenskim izgnancem med drugo svetovno vojno, ko so imeli Nemci v gradu preselitveni urad za izgon Slovencev,³ odprta leta 1968, pomeni začetek umeščanja novih muzejskih vsebin v grad. Zbirka je bila postavljena v štirih prostorih drugega nadstropja, pri prenovi katerih spomeniška služba ni sodelovala.

Dve leti po odprtju prve, v strokovni in širši javnosti izjemno dobro sprejete razstave, so se tako na

lokalni kot republiški ravni pričele aktivnosti za postopno revitalizacijo gradu, za dopolnitev obstoječe zbirke in postavitev nove, posvečene političnim zapornikom in internirancem.⁴ Že leta 1971 je bila razstava o slovenskih izgnancih dopolnjena in razširjena v dva prostora ter leta 1975 v še enega, tako da je njena dokončna postavitev obsegala vse prostore v drugem nadstropju vzhodnega in južnega trakta.

V prizadevanja za revitalizacijo gradu je bila od leta 1970 vključena tudi spomeniška služba. Zavod za spomeniško varstvo Socialistične republike Slovenije je grad leta 1974 vključil v publikacijo *Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki I. kategorije*⁵ in ga istega leta zaradi njegove umetnostnozgodovinske vrednosti z odločbo razglasil za spomenik I. kategorije.⁶

Za občino Krško pristojen tedanji Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana je leta 1970 pripravil program konservatorskih del na gradu, ki se »v listinah imenuje že v 9. stoletju, zaradi česar ga uvrščamo med najstarejše izpričane gradove na Slovenskem... Letos so se izselili zadnji stanovalci, tako da je objekt pripravljen za nujne spomeniško prezentacijske in revitalizacijske posege, izmed katerih naštejemo zlasti: sondažna dela, ki bodo omogočila eksaktno opredelitev arhitekturnega razvoja gradu, odstranitev prezidav in predelav, ki spomeniško degradirajo objekt in so zlasti posledica zadnje namembnosti objekta – kaznilnica, ureditev okolja gradu in dostopov, ureditev objekta za kulturne in turistične dejavnosti po programu Zavoda za spomeniško varstvo« s poudarkom »na prezentaciji arkadnega dvorišča kot prizorišča osrednje slovesnosti v spomin na 30. obletnico začetkov izseljevanja Slovencev po nemškem okupatorju 4. julija 1971 na brestaniškem gradu.«⁷

Po ogledu gradu leta 1974 in sprejetih sklepih konservatorjev pristojnega zavoda »... vsi dimniki, rezen dimnika v kuhinji in galeriji samorastnikov, kakor tudi dimnik na dvoriščni strani nasproti vhoda v grad, se ukinejo do strešine ... Na vseh strešinah gradu se odpravijo vse okenske odprtine in uredijo po potrebi strešne odprtine v obliki odprtin ohranjenih na dvoriščni strešini. Število odprtin naj bo minimalno. Na dvoriščni strani vzhodnega trakta nad arkadnim delom, ki je prekrito s pločvino, se le-ta odstrani in nadomesti

¹ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Dr. Marijan Zadnikar, Poročilo o službenem potovanju v Brestanico dne 8. 11. 1956.

² Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Iz poročila o službenem potovanju dr. Ivana Komelja dne 14. 3. 1967.

³ Primerjaj prispevek Irene Fürst v tej publikaciji.

⁴ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Zapisnik s posveta predstavnikov Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, članov Republiških komisij ZZB NOV Slovenije, zastopnikov muzejev revolucije, predstavnikov družbeno političnih organizacij Brestanice in občine Krško z dne 28. 1. 1970. Spomeniško službo je na posvetu zastopal konservator Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije dr. Ivan Komelj.

⁵ Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki I. kategorije, str. 21.

⁶ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Odločba reg. št. 1115.

⁷ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Konservatorska dela na brestaniškem gradu, Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, Ljubljana, december 1970.

z novo streho ... Vsi prisotni sklenejo, da je potrebno urediti dvoriščne fasade. (Očistiti stebre naknadnih premazov do kamnite osnove, s fasad se odstrani obrizg do poslikane osnove. Poslikana osnova naj se obnovi.)⁸ je bila naslednje leto obnovljena strešna konstrukcija ter delno zamenjana strešna kritina, odstranjeni so bili nekateri dimniki ter strešna okna na dvoriščni strešini severnega trakta.

Leta 1975 so se pričele intenzivne priprave za postavitve nove muzejske razstave o političnih zapornikih in internirancih, ki je bila odprta leta 1981 v prostorih prvega nadstropja zahodnega trakta. To je tudi čas, ko so se začele prve načrtne stavbne in arheološke raziskave, s katerimi je bil v poglavitnih potezah razkrit stavbni razvoj gradu in njegov izjemen spomeniški pomen.

Stavbne raziskave, ki jih je desetletje in pol vodil dr. Ivan Stopar, dopolnjene z arhivskimi viri, so pokazale, da je dal grad v letih 1132 do 1147 »na novo« pozidati salzburški nadškof Konrad I. (*Richenburch a novo edificavit*). Grad z romansko obodno zasnovo na nepravilnem poligonalnem tlorisu, ki je v končni fazi obsegal kapelo, dvonadstropni južni palacij in dvonadstropni morda celo trinadstropni stanovanjski stolp na severozahodnem vogalu, je dal Konrad I. v upravljanje ministerialni rodbini Rajhenburških, med katerimi se kot priča v listini nadškofa Konrada I., izdani v Brežah leta 1141, prvi omenja *Otto de Richenburch*. Rajhenburški so na gradu gospodovali do izumrtja rodbine leta 1570 in ga zlasti v prvi tretjini 16. stoletja s pozidavo zahodnega, vzhodnega, severnega trakta in okroglega obrambnega stolpa preoblikovali v okrog notranjega dvorišča sklenjeno reprezentačno utrdbeno arhitekturo. Po smrti zadnjega iz rodbine gospodov Rajhenburških je grad začel prehajati iz rok v roke. Poleg pogoste menjave lastnikov čas od 17. do 19. stoletja zaznamujejo tudi večje in manjše predelave srednjeveškega grajskega jedra. To je čas preoblikovanja vhodne veže s portalom z grbom Franca Galla pl. Gallensteina, pozidave hodnikov ob notranjem dvorišču in kamnitega mostovža v predgradju, čas spreminjanja in preoblikovanja okenskih in vrtnih odprtih, novih fasadnih ometov in ne nazadnje čas, ko so bili uničeni oz. temeljito predelani številni deli srednjeveškega gradu, med njimi tudi romanska kapela. Leta 1881 so grad kupili menihi trapisti in nadaljevali s prezidavami in predelavami, ki so bile v skladu z njihovimi potrebami in z redovnimi pravili predvsem utilitarnega značaja. Aprila 1941 so Nemci trapiste pregnali in v gradu uredili preselitveno taborišče za izganjanje Slovencev. Dve leti po končani vojni je bil grad nacionaliziran, v njem pa je

Uprava za notranje zadeve uredila zapore, ki so bili na gradu do junija 1966.⁹

Jeseni leta 1978 so bila pod vodstvom dr. Marjana Slabeta izvedena sondažna arheološka izkopavanja grajskega dvorišča. Pri tem so bili odkriti zidni ostanki dveh objektov, in sicer v jugozahodnem delu dvorišča vogal objekta grajenega iz lepo obdelanih klesancev, in v severovzhodnem delu ostanki manj kakovostno grajene stavbe. Glede na način zidave, lege in odnosa do obstoječe romanske zgradbe so izvor obeh stavb postavili v čas pred 12. stoletjem, zidne ostanke v jugozahodnem vogalu pa povezali z listino, izdano 29. septembra 895 v Ottingu na Bavarskem, ko naj bi kralj Arnulf podelil svojemu fevdniku Valtuniju v popolno last tri kraljeve kmetije tik Save pri Rajhenburgu.¹⁰ Omenjena listina ni originalna, temveč je prepisana v kartularju stolnega kapitlja v koroški Krki v drugi polovici 12. stoletja¹¹ in kot so pokazale zadnje raziskave, je malo verjetno, da bi grad nastal pred 11. stoletjem.¹² Poleg ostankov dveh objektov so bili ob vzhodnem traktu odkriti temelji srednjeveškega vodnjaka ter na več mestih plast mačjih glav, ki so nekdanj, pred poslednjimi tlakovanji, tvorile pohodno površino dvorišča.¹³ Temeljni zid v jugozahodnem delu dvorišča je bil prezentiran pod nivojem dvorišča v betonski konstrukciji, dostopni skozi kovinski pokrov na dvorišču. Temelji zgradbe v severovzhodnem delu ter ostanki srednjeveškega vodnjaka, odkriti ob vzhodni steni, niso bili prezentirani.¹⁴ Dvorišče, urejeno s podestoma in stopniščema ob arkadnem hodniku severnega trakta in v južnem delu ob stopniščnem izsidku, je bilo po končanih arheoloških raziskavah izravnavano in urejeno kot peščena površina z muldami iz rečnih prodnikov ob arkadnih hodnikih.

Ob stavbnih in arheoloških raziskavah so potekala tako gradbena kot restavratorska dela, ki so se v letih od 1976 do 1992 osredotočila na notranje arkadno dvorišče, na gotško kapelo v jugovzhodnem stolpu in na prostore v prvem nadstropju vzhodnega, zahodnega in južnega trakta ter prostor v prvem nadstropju stanovanjskega stolpa v severozahodnem delu grajskega kompleksa.

⁸ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Zapisnik o dogovorih za obnovitvena dela na gradu v Brestanici dne 5. 11. 1974 (navzoči predstavniki OOOB Krško, ISSO Krško, TK skupnosti Krško Odbora za upravljanje z gradom in Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo).

⁹ Stopar, Grad Brestanica, str. 127–151, Stopar, Grajski objekti, str. 78–104, Stopar, Grajske stavbe, str. 95–103, Koropec, Brestanica z okolico, str. 45, 46; Curk, Brestanica, str. 133–141, Sapač in Železnik, Grad Rajhenburg, str. 62–65.

¹⁰ Slabe, Raziskave, str. 23–44; Stopar, Grad Brestanica, str. 127; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 95; Stopar, Grajski objekti, str. 79; Koropec, Brestanica z okolico, str. 45, 73; Kos, Med gradom in mestom, str. 95.

¹¹ Koropec, Brestanica z okolico, str. 45.

¹² Kos, *Vitez in grad*, str. 360; Štih, Simoniti, Vodopivec, Slovenska zgodovina, str. 49, Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 196.

¹³ Slabe, Raziskave, str. 23–44.

¹⁴ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Projekt za zaščito arheoloških ostalin na dvorišču – statični račun sond A, B in C, ing. S. Ribnikar, junij 1981.

V letih 1976 in 1977 so potekala restavratorska dela na dvoriščnih fasadah in v gotski kapeli. Restavrator Viktor Snoj je v poročilu zapisal: »Vsa dvoriščna fasada je imela več obarvanih slojev beležev, od katerih je bil zadnji obarvan na apneni osnovi s kromoksidno zeleno. Pri strganju le teh se je izkazalo, da je večina fasade zamenjana tudi v ometu, razen od spodaj navzgor do višine 130 cm nad vrhom loka. Izjemnost odkrivanja pa je dala južna in delno zap. fasada, kjer so bili najdeni posamezni fragmenti, ki so dali trdno podlago za poslikavanje fasade v črno beli izvedbi fresko tehnike. Pri tem se je izkazalo, da so bila okna v določenem času zamenjana, oziroma zvečana, da je bila oblika fabiona spremenjena. Zidarsko se je fabion odstranil in nadstrešje prilagodilo prvotnemu izgledu, s tem, da je ostal zopet viden les in deske nadstrešja ... Po tem, ko je bilo vse odkrito, je komisija na čelu s dr. Komeljem odločila, da se restavrira fasada tako, da se jo rekonstruira, v kolikor to dajo podatki odkrivanja. Pri tem se je ugotovilo, da so bile izvedene dve poslikavi, medsebojno različni v času, od katerih je mlajša zastopana v beneško rdeči barvi. S tem je tudi prisoten podatek, da je tloris dvorišča prvotno potekal v drugačni obliki, o čemer priča viden obdelan vogal na južni steni. Tehnika restavriranja: Na vseh ključnih mestih, ki so jih dali fragmentalni podatki, se je le te pustilo v prvotni površini, vse ostalo pa se je rekonstruiralo v fresko bono tehniki ... Vsa ta dela so se izvedla v juniju in juliju 1976 in maju in juniju 1977 leta. Severna fasada ni imela osnove za rekonstrukcijo, zato se ni restavriral ... Stebri so bili ostrgani, zidarško pokrpani...

Vzhodna stena stopnišnega izzidka med odkrivanjem poslikav leta 1976 (foto: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, junij 1976).

Grajska kapela. Po odstranitvi številnih plasti beleža na rebrih gotike in v vmesnih poljih se je izkazalo, da ni bilo posebne poslikave. Rebra se je rekonstruiralo s prvotno barvo opečno rdeče smeri, katero preseka bela črta, ki naj ponazarja posamezne kamne. Vse stične točke reber so bile povezane s kamni sklepniki, ki so bili oblikovani, pa kasneje odbiti ... Na stranskih stenah se je našel romanski zid. Na nekaterih mestih se je tega pustilo vidnega kot v obliki večje sonde. Kapela je imela vmesni pod oz. strop. Po odstranitvi le tega se je izkazalo po poslikavi nekega sloja ometa, da tega prvotno ni bilo. Ob rebrih je na vsaki strani potekala rdeča obroba, kar vse se je rekonstruiralo do višine odstranjenega poda. Spodnji del je ostal nedotaknjen ... V višini kora se je našel posvetilni križ, katerega se je rekonstruiralo, tako da je cel po izgledu ...

Romanski portal. Ker je po odstranitvi zidu in ometa, ki je skrivaj portal, bilo jasno vidno, da je lok istega na vrhu močno počen in premaknjen iz prvotne lege, se je istega odkopalo. Pri tem se je pokazalo, da je lok in preklada iz enega kosa, kar je tozadevna dela otežilo. Popolna lega tega kamna se ni dala povsem sinhronizirati, vendar se je to storilo do največje možne mere. Ta temeljiti poseg pa je imel pozitivni rezultat tudi v tem, da se je našel škripec za dvizni most. S tem je portal dobil povsem drugi karakter, kot bi se ga normalno na tem kraju ocenjevalo. Polnilo tega portala je imelo v sredi strešno lino obratne smeri.. Ob romanskem portalu, na njegovem desnem delu, gledano iz kapele, je kamen oblikovan tako, da je po karakterju vogalni. Kot takega se je pustilo in nakazalo v vidni obliki».¹⁵

Leta 1979 pričete sondažne raziskave prostorov v prvem nadstropju gradu so poskrbele za izjemna presenečenja, s katerimi se je grad uvrstil med najpomembnejše tovrstne objekte na Slovenskem. V prvem nadstropju južnega prostora jugovzhodnega stolpa, to je prostora tik gotske kapele, je dr. Ivan Stopar, ob pripravah na izdelavo armiranobetonske plošče, nepričakovano odkril v vogalih sten in na severni in južni steni postamente stebrov ter gradnjo iz pravih klesancev z značilnim romanskim stičnjem. Na podlagi analogij, zlasti s Konradovim stolpom iz 12. stoletja na Petersbergu nad Brežami, je dr. Stopar predvidel, da gre za ostanke obokane romanske kapele sloneče na stebrih, ki jo je kot edini ugotovljen primer te vrste na Slovenskem potrebno izluščiti izpod sekundarnega obložnega zidu iz opeke ter ustrezno prezentirati oz. rekonstruirati.¹⁶ V začetku leta 1980 se je po odstranitvi obložnega zidu pokazala bogata, vendar skoraj popolnoma uničena arhitekturna členitev romanske kapele. V vo-

¹⁵ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Viktor Snoj, Poročilo o restavriranju gradu Brestanica v letih 1976 in 1977.

¹⁶ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Dopis dr. Ivana Stoparja Ljubljanskemu regionalnemu zavodu za spomeniško varstvo z dne 29. 1. 1980.

Odkrivanje romanske kapele v prvem nadstropju jugovzhodnega stolpa (foto: arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, 1980).

galih in v sredini južne in severne stene pravokotne ladje so bili najdeni ostanki polstebrov z nastavki lokov, ki so pokazali, da se je kapela nadaljevala v drugo nadstropje, v vzhodni steni pa so bili odkriti ostanki apside, ki so jo verjetno v času baročnih prezidav v delu, ki je segal iz ravnine fasade, odstranili in v steno namestili veliko pravokotno okno.

V vzhodnem traktu so restavratorji Restavratorskega ateljeja Zavoda SR Slovenije za spomeniško varstvo ob sondažnih raziskavah v severnih dveh prostorih odkrili stenske poslikave. V prvem južnem prostoru so na zahodni steni odkrili močno poškodovano poslikavo, na kateri je bilo možno razbrati sistem poslikave, identičen poslikavi v sosednjem severnem prostoru, na vzhodni steni pa je bila odkrita delno ohranjena obroba oz. šivan rob v rdeči barvi prvotne poznogotske okenske odprtine. V skrajnem severnem prostoru je bila odkrita v posameznih delih poškodovana oz. uničena renesančna poslikava. Na vzhodni steni so bili odkriti prizori z upodobitvami alegorij krščanskih kreposti, na zahodni steni pa prizori, ki naj bi prikazovali legendo o sv. Kunigundi. Poslikave so bile datirane v pozna dvajseta leta 16. stoletja in pripisane mojstru, ki je leta 1526 poslikal cerkev v Marija Gradcu pri Laškem.¹⁷ Restavratorski posegi na poslikavah v severnih dveh prostorih in na sočasnih lesenih tramovnih stropih v vseh štirih prostorih ter gradbeno obrt-

niška dela, ki so obsegala odstranitev sekundarnih predelnih sten v skrajno južnem in skrajno severnem prostoru, zazidavo treh vhodov v prostore iz hodnika in zazidavo prehoda v gotsko kapelo, izdelavo novih ometov, novega stavbnega pohištva in novih lesenih kasetiranih tlakov, so se v naslednjih letih nadaljevala in so bila v začetku leta 1993 v celoti zaključena.¹⁸

V letih od 1979 do 1981 je bila izvedena statična sanacija večine prvega nadstropja gradu. Armirano-betonske plošče s potresnimi vezmi – ključi na fasadi, so bile izdelane med pritličjem in prvim nadstropjem vzhodnega, južnega in zahodnega trakta, v stanovanjskem stolpu v severo-zahodnem delu gradu ter v renesančnem okroglem stolpu.¹⁹ Verjetno je bila v tem času izdelana tudi armiranobetonska plošča med prvim in drugim nadstropjem južnega dela vzhodnega trakta.²⁰ V trikotnem vogalnem prostoru med zahodnim in južnim traktom so bile v prvem nadstropju urejene nove sanitarije. Po leta 1980 opravljenih sondažnih raziskavah²¹ so bili v prostorih zahodnega in južnega trakta odstranjeni ometi nadomeščeni z novimi. V vzhodni steni vzhodnega prostora južnega trakta je bil zazidan prehod v romansko kapelo tako, da je ta postala dostopna samo skozi prehod v zahodnem delu severne stene na kor gotske kapele. V vseh prostorih je bilo izdelano novo stavbno pohištvo in položeni novi tlaki – klasičen parket. V obnovljenih prostorih zahodnega trakta je bila julija 1981 odprta stalna razstava o političnih zapornikih in internirancih, v prostorih južnega trakta pa je bila leta 1993 odprta stalna razstava o menihih trapistih.

Ob gradbenih, inštalacijskih, obrtnih in restavratorskih delih v prvem nadstropju gradu, ki so se začeli leta 1979 in zaključili leta 1993, so bile, po štirinajstih letih, leta 1988 ponovno temeljito obnovljene grajske strehe. Zamenjane so bile vse letve in 50% strešne kritine, na dvoriščne strešine pa so bili nameščeni novi linijski snegolovi.

18 Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Poročilo o restavratorskih posegih na gradu Brestanica v letu 1979; Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Restavratorski atelje, februar 1980, Poročilo o restavriranju fresk v gradu Brestanica za leto 1980, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Restavratorski atelje november 1980, Poročilo o opravljenem delu v gradu Brestanica, Restavratorski center SR Slovenije, avgust 1983, Poročilo o sondiranju prostorov E1, E2, E3 gradu Brestanica, Restavratorski center SR Slovenije, 1987, Poročilo o opravljenem restavratorsko-konservatorskem postopku na freskah v Brestanici, Restavratorski center Republike Slovenije, november 1991, Zapis sklepov iz sestanka 2. 4. 1992.

19 Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Projekt ing. Stojan Ribnikar.

20 Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Projekt ing. Stojan Ribnikar, maj 1979.

21 Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Poročilo o sondiranju prostorov v gradu Brestanica, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Restavratorski atelje, maj 1980.

17 Golob, Freske z brestaniškega gradu, str. 142–156. O freskah glej tudi prispevek Simone Menoni v tej številki publikacije.

Vzhodni prostor prvega nadstropja južnega trakta – vzhodna stena ob romanski kapeli (foto: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, 31. 3. 1981).

Z vložitvijo zahtevka za denacionalizacijo leta 1993, v katerem je Mariborska škofija zahtevala vrnitev vsega podržavljenega premoženja vključno z gradom, so bili do zaključka denacionalizacijskega postopka leta 2004 prenovitveni posegi prekinjeni. Na gradu so se izvajala le nujna vzdrževalna dela in nekaj manjših posegov. Leta 1995 je bila sanirana streha okroglega stolpa, leta 1996 je bil popravljen zaradi zamakanja močno poškodovani leseni strop v drugem nadstropju okroglega stolpa, v drugem nadstropju dvorišnih fasad so bila zamenjana okna.

Leta 1996 je bil, po predhodni preselitvi razstavnega gradiva o izgnancih iz prostora v drugem nadstropju jugovzhodnega stolpa, odstranjen strop, ki je delil romansko kapelo, prehoda v zahodni in severni steni, ki sta razstavni prostor povezovala s sosednjima prostoroma – prostor nad gotsko kapelo in vzhodni prostor južnega trakta, sta bila zazidana. Z odstranitvijo stropa se je poleg arhitekturne členitve prostora, odkrite leta 1979, v prvem nadstropju, razkrilo tudi nadaljevanje in zaključek etažo in pol obsegajoče kapele.

V času denacionalizacijskega postopka je bilo poleg že omenjenih vzdrževalnih del in manjših posegov največ pozornosti namenjene pripravi projektne dokumentacije za revitalizacijo gradu. Leta 1999 je arhitektka Maruša Zorec na pobudo občine Krško izdelala Projektno nalogo celostne prenove gradu, katere namen je bil ovrednotiti obstoječe stanje v programskem smislu, kot tudi z vidika arhitekture in infrastrukture, predlagati možne vizije programskih usmeritev, ki bi nadgradile obstoječe programe in vzpostavile specifično identiteto gradu.²²

²² Grad Rajhenburg, Projektna naloga celostne prenove, Ma-

Zaradi želje in potrebe po natančnejših opredelitvah posameznih delov gradu je bila Projektna naloga celostne prenove gradu leta 2000 dopolnjena z usmeritvami za ureditev predgradja, notranjega dvorišča z arkadnim hodnikom ter prvič dotlej tudi z možnostmi programske revitalizacije krajinskega prostora brestaniškega gradu in njegovih historičnih sestavin.²³ Na osnovi ohranjenih lokov kamnitega mosta, vidnih pod stavbo, pozidano v vzhodnem delu predgradja konec 19. stoletja ter na podlagi opravljenih geofizikalnih raziskav predgradja²⁴, ki so pokazale izrazite posamične odboje – zidove zahodno od te stavbe, postavljene vzporedno in pravokotno nanjo, so bile podane smernice za ureditev predgradja, po katerih naj bi bila objekta v vzhodnem delu predgradja odstranjena ter ponovno vzpostavljen kamnit most z obrambnim jarkom.

Ob leta 1999 izvedenih sondažnih raziskavah pritličja arkadnih hodnikov je bila najdena vrsta za stavbni razvoj pomembnih elementov od originalnih stavbnih substanc in najrazličnejših sekundarnih predelav in prezidav do dobro ali fragmentalno ohranjenih portalov. Najdbe so bile dokumentirane²⁵ in naslednje leto ob prenovi, kolikor je bilo v danih okoliščinah možno, tudi prezentirane.

Ob prenovi pritličja arkadnih hodnikov je bil na severni strani vzhodne stene opuščen oz. zazidan sekundarni vhod v severozahodni stanovanjski stolp, na zahodni strani severne stene pa je bil zazidan sekundarni vhod v južni trakt. V vzhodnem traktu so bili izpod ometov in beležev izluščeni kamniti vhodni portali v kletne in pritlične prostore trakta. Južno od vhoda v klet okroglega stolpa s šilastimi paličasto členjenim portalom je bil v sekundarni prezidavi odkrit poznogotski segmentno ločni portal, verjetno prvotni dostop do pritličja stolpa, postavljen približno meter nad pohodnim nivojem dvorišča oz. arkadnega hodnika. Portal je bil z odstranitvijo sekundarne zazidave v zgornjem delu in s pozidavo spodnjega dela sekundarno prebitega prehoda prezentiran v izvorni podobi. V južnem traktu je bil z odstranitvijo ometov prezentiran obstoječi sekundarni vhod v pritličje s vključenimi spolijami vzhodno od njega odkritega delno ohranjenega poznogotskega paličasto členjenega portala. Prezen-

ruša Zorec u.d.i.a., Maša Živec, abs. arh., odgovorna konservatorja dr. Ivan Stopar, Alenka Železnik, 1999.

²³ Grad Rajhenburg, raziskave, konservatorske smernice, programska zasnova ureditve celote, študije rekonstrukcije predgradja, predlogčasne ureditve dvorišča, A. Železnik, mag. A. Kolšek, M. Zorec, A. Žigon, J. Žibret, T. Križaj, I. Sapač, M. Novak, B. Debevec, oktober 1999 – april 2000.

²⁴ Poročilo o geofizikalni raziskavi na lokaciji: Brestanica – grad Rajhenburg (zunanje dvorišče gradu), MIC d.o.o., mag Branko Mušič, Božo Berič, februar 2000.

²⁵ Grad Rajhenburg, raziskave, konservatorske smernice, programska zasnova ureditve celote, študije rekonstrukcije predgradja, predlogčasne ureditve dvorišča, A. Železnik, mag. A. Kolšek, M. Zorec, A. Žigon, J. Žibret, T. Križaj, I. Sapač, M. Novak, B. Debevec, oktober 1999 – april 2000.

tirana je bila tudi ob raziskavah izpod ometov izluščena kamnita reliefno okrašena luneta, vzdana v pritličje vzhodne stene stopniščenega izzidka v jugozahodnem vogalu dvorišča. Zaradi prikaza romanskega načina gradnje je ostal jugovzhodni vogal severozahodnega stanovanjskega stolpa neometan, prav tako pa je bil prezentiran poznogotski zaključek stene zahodnega dela severnega trakta ob dostopu na poznogotsko polžasto stopnišče. Sondažne raziskave preostalega dela gradu so bile izvedene v manjšem obsegu in omejene predvsem na dele, ki so bili dostopni oz. kjer je bilo sondiranje spričo najrazličnejših namembnosti (muzejske razstave, skladišča) sploh mogoče. Tako so bili sondirani kletni prostori, pritličje severnega trakta ter pritličje in drugo nadstropje zahodnega trakta, kjer je bilo v zahodni zunanji steni odkrito manjše poznogotsko okno.

Leta 2002 je bila na pobudo Turističnega društva Bretnica v skladu z usmeritvami iz Projektne naloge celostne prenove gradu v predgradju odstranjena zidana ograja z manjšim objektom – čakalnice, postavljena po letu 1947, ko je bil v gradu urejen zapor.

Po končanem denacionalizacijskem postopku je občina Krško kot lastnica gradu, ob napovedanem državnem razpisu za pridobitev evropskih sredstev za obnovo spomenikov v občinski lasti, pristopila k pripravi vse za razpis potrebne dokumentacije. Leta 2006 je objavila razpis za izdelavo investicijske in projektne dokumentacije za celostno prenovalo gradu Rajhenburg, na katerem je bil izbran arhitekt Aleš Hafner, Gea Consult d.o.o. Projektna dokumentacija za pridobitev gradbenega dovoljenja - PGD je bila izdelana konec leta 2007,²⁶ na podlagi konservatorskega programa ZVKDS, OE Ljubljana.²⁷ Dokumentacija je nastajala v času, ko grad zaradi muzejsko reprezentančne namembnosti ali nedostopnosti oz. otežene dostopnosti ni dopuščal večjih destruktivnih sondažnih raziskav, in je temeljila na smernicah, izoblikovanih ob predhodnih raziskavah, ki so na gradu potekale od leta 1976 dalje ter na Projektni nalogi celostne prenove gradu, ki jo je pripravila arhitektka Maruš Zorec s sodelavci.

V času priprave projektne dokumentacije je avgusta 2008 neurje na več mestih močno poškodovalo strehe gradu, ki so bile zaradi nevarnosti zamaknjenja in posledično poškodovanja arhitekture in muzejskih zbirk do oktobra istega leta sanirane.

Po uspešnem kandidiranju občine Krško za pridobitev evropskih sredstev na razpisu za obnovo spomenikov v lasti občin za obdobje 2010–2012 z oznako JR ESRR – KS 2010–2011 se je konec

aprila 2011 pričela celostna prenova gradu in z njo povezana revitalizacija s programskimi vsebinami, ki so bile skrbno načrtovane v letih priprav na prenovalo in so ali še bodo, ob posodobljenih starih ter novih vsebinah, zapolnile prostore gradu.

Celostna prenova gradu Rajhenburg v letih 2011 in 2012

Celostna prenova gradu Rajhenburg, pričeta konec aprila 2011 in, skladno z razpisnimi pogoji, končana v vsega trinajstih mesecih, konec junija 2012, je vsem sodelujočim predstavljala velik izziv in predvsem veliko odgovornost. V dobrem letu dni, s skromnimi 4.200.000,00 EUR, prenoviti enega najpomembnejših in najstarejših gradov na Slovenskem, katerega tlorisna površina obsega 2575 kvadratnih metrov in ima npr. 2125 kvadratnih metrov samo zunanjih fasad, je bil že sam po sebi zahteven poseg, ki so ga še dodatno otežile sočasno potekajoče arheološke in stavbne raziskave, ki jih je izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, Restavratorski center in OE Ljubljana. Konzorciju izvajalcev gradbenih, inštalacijskih in obrtniških del (Kostak komunalno stavbno podjetje d.d., SL-inženiring Boršt d.o.o. in Givo d.o.o. Ljubljana) ter restavratorskih del (Amoret restavratorstvo d.o.o.) je ob stalnem sodelovanju in sprotne usklajevanju z investitorjem, gradbenim, projektantskim, konservatorskim in restavratorskim nadzorom uspelo, poleg del, predvidenih po projektni dokumentaciji, izpeljati še vrsto dodatnih del, povezanih z najdbami, odkritimi ob arheoloških in stavbnih raziskavah.

Dobro leto trajajoča prenova je grad spremenila v veliko gradbišče, na katerem so zlasti v prvih mesecih rušitvena, gradbena, sanacijska, inštalacijska in restavratorska dela na zunanosti in v notranosti gradu potekala skoraj istočasno in se prepletala z arheološkimi in stavbnimi raziskavami. Kljub skrajno zahtevnim razmeram je bil grad zaradi velikega entuziazma sodelujočih in skorajda dnevnega konservatorskega nadzora prenovljen v skladu s konservatorskimi načeli, temelječimi na ohranjanju originalne substance, odstranitvi sekundarnih dozidav in prezidav, ki krnijo izvirno podobo in prenovi okrnjenih izvirnih prvin arhitekture v smislu rekonstrukcije avtentične podobe. Ob prenovi, stavbnih in arheoloških raziskavah odkriti številni izjemno kakovostni in pričevalni arhitekturni elementi so bili ohranjeni, obnovljeni in na podlagi materialnih dokazov tudi rekonstruirani v smislu povrnitve izvirne podobe. Materialne ostaline, odkrite ob tokratni in prejšnjih obnovah z upoštevanjem analogij, pa ne morejo in ne smejo biti edino izhodišče za interpretacijo stavbnega razvoja gradu. V prihodnje bo potrebno dosedanje vedenje nadgraditi in podkrepiti z arhivskimi viri.

²⁶ PGD, Obnova gradu Rajhenburg in Moserjeve hiše, odstranitev prizidkov in ureditev okolice, Gea Consult d.o.o., Mestni trg 5, Škofja Loka, odgovorni vodja projekta Aleš Hafner, u.d.i.a., november 2007.

²⁷ Bretnica, Grad Rajhenburg, EŠD 46, Konservatorski program, ZVKDS, OE Ljubljana, julij 2007.

Zunanjščina

Po odstranitvi sanitarnega stolpa,²⁸ prizidanega v vogal med vzhodnim traktom in okroglim obrambnim stolpom v času trapistov konec 19. stoletja,²⁹ so se sočasno s statično in konstrukcijsko sanacijo, ki je bila izvedena z jeklenimi povezovalnimi vezmi in injektiranjem obodnega zidovja pričela tudi dela na strešinah in na zunanjih in notranjih fasadah gradu. Na strešinah je bila opečna kritina bobrovec, po dveh obsežnejših popravilih v letih 1974 in 1988 ter po neurju leta 2008, v celoti nadomeščena z novo opečno kritino bobrovec. Z bobrovcem je bila zamenjana tudi pločevinasta kritina nad arkadnim hodnikom severnega trakta. Ohranjena in obnovljena so bila vsa obstoječa strešna pultna okna in dimniki, linijski snegolovi na dvoriščnih strešinah in na severni zunanji strešini, v delu nad vhodom v grad so bili zamenjani s snegolovi iz lesenih brun, narejen je bil strelovod, ki ga grad prej ni imel, urejeno je bilo odvodnjavanje meteornih voda. Strešne konstrukcije, ki so bile večinoma v dobrem stanju, so bile ohranjene, zamenjani so bili le dotrajani deli ob napuščih, ki so bili tako na zunanjih kot notranjih strešinah na novo izvedeni v ometu.

Odločitev za ohranitev in prezentacijo obstoječih zunanjih fasadnih ometov, nastalih v drugi polovici 19. stoletja, je bila njihova dobra ohranjenost in predvsem pomanjkanje kakršnihkoli materialnih dokazov o starejših fasadnih ometih. Ob prenovi odkrita fragmenta poslikave z modrosivimi pravokotniki, obrobljenimi z belimi črtami tik pod streho na južni strani okroglega stolpa in poslikave v modrosivi in beli barvi v vrhni etaži severne stene jugovzhodnega stolpa na stiku s podstrešjem vzhodnega trakta, sta bili edini materialni ostalini, ki več kot predpostavke o morebitni poslikavi celotne zunanjščine v zgodnjem 17. stoletju³⁰ nista dopuščali. Poslikavo na severni steni jugovzhodnega stolpa, ki se navezuje na prvotno strešno konstrukcijo, v slemenu za približno pol metra nižjo od obstoječe in na zahodni strešini zaključeno na steni osnovnega objekta, je mogoče časovno umestiti med prvo tretjino 16. stoletja, to je v čas velikih prezidav in dozidav v času gospodov Rajhenburških ter v čas pred dograditvijo dvonadstropnih hodnikov na dvoriščni strani, ki naj bi nastali ob večjih predelavah v času Gallov pl. Gallensteinov v zgodnjem 17. sto-

letju. Ostanek poslikave na okroglem obrambnem stolpu je bil ob restavratorskih delih na fasadah prekrit z novim ometom, ostanek poslikave na jugovzhodnem stolpu je bil ohranjen in ga je mogoče videti iz podstrešja vzhodnega trakta.

Natančna datacija nastanka fasade, ki posnema romanski način gradnje, ni znana, vsekakor pa je nastala med letoma 1877, ko naj bi dal tedanji lastnik gradu baron Esebeck do tedaj zunaj ometani in pobeljeni grad oklepati,³¹ in 1894, ko so trapisti v vogal med vzhodnim traktom in okroglim stolpom prizidali sanitarni prizidek,³² saj se je po njegovi odstranitvi pokazalo, da so bile enako ometane tudi stene pod prizidkom. Glede na to, da so trapisti vestno beležili vsa dogajanja, povezana s svojim življenjem in delom, je nenavadno, da tako obsežnega posega, kot je izdelava novih fasadnih ometov na celotni zunanjščini, ne bi bila omenjena,³³ zato bi lahko sklepali, da je fasada nastala še pred prihodom trapistov, to je za časa barona Esebecka po odstranitvi starejših ometov. Zunanji fasadni ometi, izvedeni v grobem ometu, na katerega je bila na-

Fragment poslikave severne stene jugovzhodnega stolpa (foto: A. Železnik, oktober 2011).

²⁸ Odstranitev sanitarnega stolpa je poleg izčiščenja predgradja in prezentacije kamnitega mosta ter rekonstrukcije romanske kapele v jugovzhodnem stolpu pomenila enega večjih posegov, ki so vplivali na podobo gradu in hkrati pomenili uresničitev konservatorskih usmeritev, postavljenih že ob prvih raziskavah leta 1976.

²⁹ Glej prispevek Irene Fürst v tej publikaciji.

³⁰ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

³¹ MMK, Kopija, Matko, Prepis kronike trga Reichenburga in okolice, str. 32.

³² Glej tudi prispevek Irene Fürst v tej publikaciji.

³³ Za posredovano mnenje se zahvaljujem Ireni Fürst.

Odkrito okno s kamnito konzolo v drugem nadstropju zahodne fasade jugozahodnega stolpa (foto: A. Železnik, avgust 2011).

nesena iz zaglajenega ometa narejena mreža horizontalnih in vertikalnih črt, so bili večinoma v dobrem stanju in trdno sprijeti s kamnito podlago, zato so bili v celoti ohranjeni. Poškodovani in predvsem v spodnjih delih uničeni ometi so bili rekonstruirani na tradicionalen način z uporabo živega apna ter peska ustrezne barve in granulata. Celotna fasada je bila na koncu tonirana, fuge pa so bile na novo narejene z industrijskim apnenim ometom Mapei.

Na fasadah so bili restavrirani vsi kamniti okenski okvirji, zazidane okenske odprtine – line v kleti vzhodnega trakta, v pritličju zahodne fasade jugozahodnega stolpa in strelnice v kleti okroglega stolpa so bile ponovno odprte. Ob sondažnih raziskavah je bilo ugotovljeno, da kamnita konzola na zahodni steni jugozahodnega stolpa, katere funkcija je bila dotlej neznana, pripada manjši okenski odprtini, ki je bila delno odprta in prezentirana v globini kamnitega okvirja. Južno od nje je bil v širini obstoječe osrednje okenske odprtine (110 cm) in približno 30 cm pod njo odkrit spodnji del okna s podokensko polico, s profiliranimi stranskima in

osrednjim okvirom, kar kaže na prvotno poznogotsko okno, oblikovano na križ, ki pa je bilo vzdano kasneje od okenca s kamnito konzolo. Sekundarna vzpostavljena odprtina na južni strani in odprtina – ajželj³⁴ na severni strani, skoraj v celoti postavljeno pod etažno obočno konstrukcijo na višini prvotnih lesenih stropov, sta bili ob prenovi zazidani. V drugem nadstropju zahodnega trakta ob raziskavah leta 1999 kot edino tedaj odkrito poznogotsko okno v tem delu gradu, je bilo restavrirano.

Na notranjem arkadnem dvorišču, urejenem kot peščena površina s kamnitimi tlaki in arkadnih hodnikih in vhodni veži, je bil z arheološkimi raziskavami ugotovljen pohodni nivo iz časa preoblikovanja veže z vhodnim portalom z grbom Gallov pl. Gallensteinov, lastnikov gradu v začetku 17. stoletja. Pohodni nivo, ki se je postopno spuščal od juga proti severu in je bil v severnem traktu ob vhodni veži in v vhodni veži približno za 30 cm nižji od obstoječega, je bil upoštevan ob prenovi dvorišča. Za novo tlakovanje dvorišča so bili uporabljeni rečni prodniki, to je material, ki je bil na več mestih ugotovljen kot nekdanja hodna površina že ob raziskavah leta 1978³⁵ in potrjen tudi ob tokratnih raziskavah.

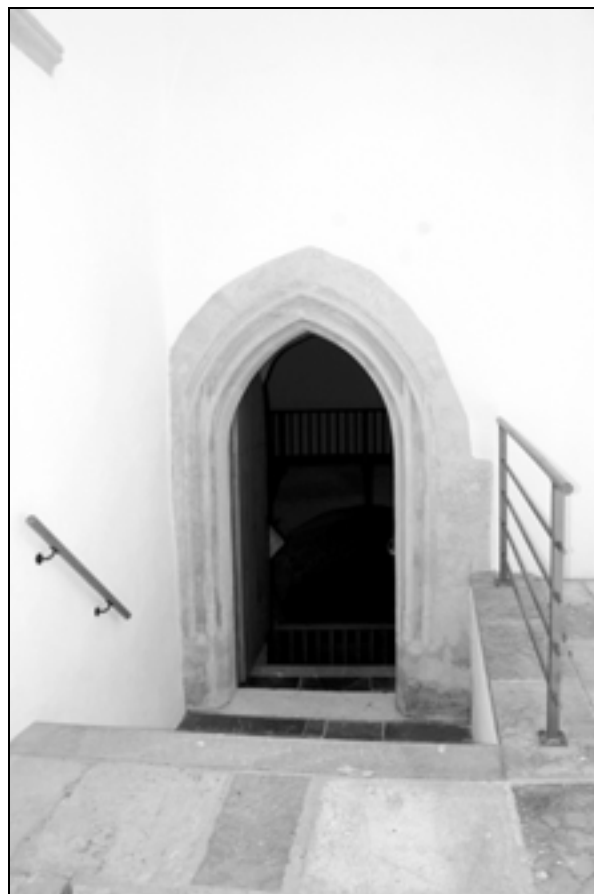
Vodnjak, odkrit leta 1978 ob arheoloških raziskavah dvorišča in po dokončanju del pokrit z kovinsko ploščo, je bil v konservatorskem programu in projektni dokumentaciji PGD predviden za prezentacijo z rekonstrukcijo kamnite čaše, narejene po vzoru, razvidnem iz arhivske fotodokumentacije iz časa trapistov. Do izvedbe rekonstrukcije ni prišlo, ker ni bila vključena v popis del in je ni bilo mogoče izpeljati v okviru finančnih sredstev, namenjenih celostni prenovi. Vodnjak je bil zato prekrit s pokrovom v enaki izvedbi, kot so pokriti tudi ostali jaški na dvorišču, to je z betonsko ploščo z vdelanimi rečnimi prodniki. Kamnite plošče, s katerimi so bili tlakovani hodniki vzhodnega, zahodnega in južnega arkadnega hodnika, so bile ob pričetku del odstranjene ter nato ponovno uporabljene pri končni prezentaciji hodnikov. Močno poškodovane plošče, ki jih ni bilo več mogoče uporabiti, ter novejši kamnit tlak v severnem traktu, verjetno položen v času po izvedenih arheoloških raziskavah leta 1978, so bili nadomeščeni z naravnim kamnom galit, ki je po strukturi in barvi najbolj ustrezal originalu. Novejši kamniti tlak v vhodni veži je bil nadomeščen z rečnimi prodniki kot odkritim izvornim tlakovanjem iz časa preoblikovanja veže.

³⁴ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

³⁵ Slabe, Raziskave, str. 23–44.

Arkadni hodnik južnega trakta po prenovi (foto: A. Železnik, januar 2013).

Šilastoločni paličasto členjen portal v zahodni steni vzhodnega trakta pred prenovno in po njej (foto: A. Železnik 2007, maj 2012).

Vsi kamniti portali, ki vodijo iz notranjega dvorišča v prostore kleti in pritličja ter poznogotsko okno v severnem delu dvoriščne stene stanovanjskega stolpa, odkriti v letih 1999 in 2000, so bili restavrirani. Portal v južnem delu romanskega severozahodnega stanovanjskega stolpa, sekundarno vzpostavljen po pozidavi zahodnega trakta v prvi tretjini 16. stoletja, je bil na osnovi dobro ohranjenih materialnih ostalin v zgornjem delu rekonstruiran z ravno preklado na konzolah (ramenski portal). V južnem traktu je bil poleg obstoječega sekundarnega vhoda v pritlični prostor palacija restavriran tudi vzhodno od njega delno ohranjeni poznogotski paličasto členjen portal, katerega manjkajoči del na zahodni strani je bil uporabljen v sekundarnem prehodu. Pred vhodom v kletno etažo okroglega obrambnega stolpa, ki naj bi bil zgrajen kot prvi v vrsti dozidav in predelav ter pred izravnavo dvorišča v prvi tretjini 16. stoletja,³⁶ je bil s poglobitvijo terena za približno en meter ponovno v celoti odprt in restavriran poznogotski šilastoločni paličasto členjen portal. Višinska razlika do portala in naprej do kleti je bila premoščena z novimi kamnitimi stopnicami. Južno od tega portala približno meter nad pohodno površino arkadnega hodnika vzdignjen segmentno ločni portal, ki naj bi prvotno vodil v pritličje okroglega stolpa, je bil restavriran in fiksno zastekljen. V vzhodnem delu stene severnega trakta je bil ponovno odprt v okno predelan prvotni vhod, sekundarno vzpostavljen vhod iz veže pa je bil zazidan.

Na dvoriščnih fasadah so bili zaradi slabega stanja in poškodovanosti v celoti odstranjeni ometi z rekonstruirano temno sivo in belo arhitekturno poslikavo z balustradnimi ograjami iz časa restavratorskih posegov v letih 1976 in 1977. Po odstranitvi tanke plasti ometov so se na stenah vzhodnega, južnega in zahodnega trakta ter na stopniščnem izzidku pokazali fragmenti starejše originalne poslikave z balustradnimi ograjami, na stopniščnem izzidku in zahodnem traktu pa tudi mlajša poslikava s šivanim robom in delilno črto v rdeči barvi. Ostanki temno sive in bele arhitekturne poslikave so bili po odstranitvi tlakov in nasutij odkriti tudi na stenah ohranjenih do pohodnega nivoja v hodniku prvega nadstropja južnega trakta ter na steni zahodnega arkadnega hodnika. Prva najdba govori o sekundarni pozidavi jugovzhodnega vogala južnega trakta v stiku z vzhodnim traktom,³⁷ druga pa o verjetno temno sivi in beli arhitekturni poslikavi večkrat prenovljenih in nazadnje leta 2000, po odstranitvi vseh

ometov, v beli barvi prezentiranih arkadnih hodnikov pritličja.

Ob odkritju originalnih balustradnih ograj se je pokazalo, da so v zgornjih delih v celoti uničene, da je ograja na zahodni fasadi naslikana tako visoko, da njene kapitole prekrivajo kamnite podokenske police in da so ometi nad poslikavami vključno z uničenimi deli drugačni od ometov s poslikavami. Najdbe so potrdile ugotovitve ob predhodnih restavratorskih posegih, da arhitekturna poslikava in okenske odprtine s kamnitimi okvirji s profiliranimi policami in prekladami niso nastale sočasno³⁸ in da jih je kot enotno oblikovane težko datirati v čas okoli leta 1600 oz. v zgodnje 17. stoletje.³⁹ Vse kaže, da so bile ob preoblikovanju fasade z novimi okenskimi odprtinami in zapolnitvijo jugovzhodnega vogala renesančne poslikave opuščene, fasada pa je dobila novo baročno poslikavo s šivanim robom na stopniščnem izzidku ter delilnimi črtami v rdečkastem barvnem tonu.⁴⁰ Sredi sedemdesetih let izvedena rekonstrukcija je na vzhodni in južni fasadi sledila originalu, na zahodni fasadi pa je bila zaradi prikaza celotne balustradne ograje spuščena za približno 15 cm, s čemer je bil ustvarjen zmoten vtis sočasnega nastanka poslikav in okenskih odprtin.

Fragmenti originalne renesančne poslikave in arhitekturi prilagojena rekonstrukcija iz 70. let 20. stoletja (foto: A. Železnik, oktober 2011).

³⁶ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

³⁷ V poročilu V. Snoja je navedeno, da je tloris dvorišča prvotno potekal v drugačni obliki, o čemer priča viden obdelan vogal na južni steni. Jugovzhodni del fasade je bil za razliko od ostalih prezentiran z rdečimi obrobami arkadnega loka in kamnitih okenskih okvirjev. Ob zadnji prenovi originali teh poslikav niso bili najdeni.

³⁸ V poročilu V. Snoja je zapisano, da se je pri delih pokazalo, da je večina ometov razen od spodaj navzgor do višine 130 cm zamenjanih in da so bila okna v določenem času zamenjana oz. zvečana.

³⁹ Stopar, Grad Brestanica, str. 151.

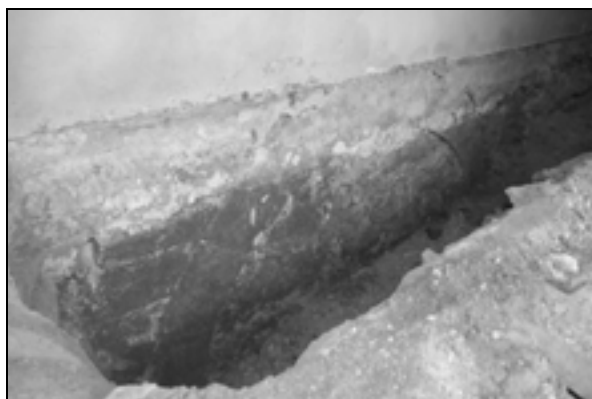
⁴⁰ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji. Poleg vseh v prispevku navedenih ohranjenih originalnih renesančnih poslikav z balustradnimi ograjami je potrebno omeniti še v izvirni podobi ohranjene Rajhenburgu bližnje lokacije: poslikave arkadnega dvorišča v Ljubljani na Mestnem trgu 25, datirane v konec 16. stoletja, poslikave arkadnega dvorišča hiše na Hauptplatzu 16 v Gradcu (vir: http://www.graz.at/cms/dokumente/10067402_3410409/8a64d618/WKE_mp_pro_ansicht_final.pdf) ter poslikave dvorišča gradu Riegersburg, ki so ga imeli Rajhenburški od leta 1479 (Rajnpriest Rajhenburški) do izumrtja rodbine leta 1570.

Dvoriščne fasade po restavratorskih posegih leta 2012 (foto: A. Železnik, julij 2012).

Ob zadnjih restavratorskih posegih rekonstrukcija renesančnih poslikav, prilagojena arhitekturi in ne originalu, ni bila ponovljena, temveč so bili na vzhodni, južni in zahodni fasadi ter stopniščnem izzidku prezentirani ohranjeni fragmenti renesančne poslikave, na stopniščnem izzidku in zahodnem traktu pa tudi fragmenti mlajše baročne poslikave.

Arheološke raziskave, ki so potekale poleti in jeseni ob gradbenih delih na notranjem dvorišču, so razkrile za najstarejšo fazo stavbnega razvoja gradu izjemni najdbi.⁴¹ Ob izkopih za izdelavo kinet pod arkadnimi hodniki je bil v zahodnem delu severne stene južnega trakta odkrit kamnit romanski polkrožno sklenjen portal, katerega teme se je končalo na obstoječi pohodni površini arkadnega hodnika. Portal je pred izravnavo dvorišča ob dozidavah in predelavah, ki jih je grad doživel zlasti v prvi tretjini 16. stoletja, predstavljal prvoten dostop do pritličja, danes kleti južnega romanskega palacija. Portala, širokega 240 cm, sestavljenega iz 33 cm širokih in 44 cm globokih klesancev, zaradi ozkega prostora med stenama trakta in stopniščnega izzidka ni bilo mogoče odpreti v celotni globini, tako da njegova višina ni bila ugotovljena. Višine ni bilo mogoče ugotoviti niti v notranjosti kletne etaže, saj je prehod zakril sekundarni banjast obok. Po odstranitvi nasutij iz oboka pa je bil prehod najden v pritlični etaži trakta tik slavalčne stene.

Romanski vhodni portal v nekdanje pritličje, danes klet južnega trakta (foto: A. Železnik, maj 2011).

V severnem arkadnem hodniku ob arheoloških raziskavah odkrito tlakovanje iz pravokotnih obdelanih kamnov različnih velikosti, ki se je nadaljevalo v vhodno vežo, je presenetljivo pokazalo, da je bil na isti lokaciji že prvoten romanski vhod v grad. V prehodu, ki je bil nekoliko ožji in približno za meter nižji od pohodne površine, vezane na renesančni portal, sta bili ob notranji steni skoraj 2,50 metra debelega ščitnega zida odkriti baza in prag vhodnega portala, kateremu bi glede na dimenzije lahko pripadala luneta, vzidana v vzhodno steno stopniščnega prizidka. Zid na zahodni strani veže, grajen iz manjših v ravnih vrstah postavljenih klesancev, ki ga je bilo moč v temeljih slediti tudi v južnem delu prostora ob veži, je bil del ob prezidavah v 16. stoletju porušene romanske stavbe, ki je bila pri-

⁴¹ O arheoloških raziskavah glej prispevek Maje Bricelj v tej publikaciji.

Romanski vhod na lokaciji sedanjega vhoda v grad (foto: A. Železnik, oktober 2011).

slonjena na ščitni zid oz. romanski portal. V vzhodni steni odkrita gradnja iz lepo obdelanih klesancev, ki se je nadaljevala proti severu na obvodni stolpič in se je z vidno cezuro približno meter od prislonjenega renesančnega portala nadaljevala proti jugu z neurejeno kamnito gradnjo, je pokazala, da je stolpič v vzhodnem delu severne fasade nastal še v času romanike skupaj z ščitnim zidom in vhodom in ni bil k romanski obodni zasnovi prizidan kot zadnji že kmalu v 17. stoletju.⁴² Datacijo v čas romanike so potrdile tudi arheološke raziskave notranjosti ter po odstranitvi ometov ugotovljena enotna gradnja iz obdelanih klesancev na vseh štirih stenah stolpa. Zaradi izjemnega pomena najdbe je bil zahodni del prvotnega romanskega vhoda s tlakovanjem, bazo portala in steno porušene romanske stavbe prezentiran z zasteklitvijo.

Notranjščina

V prostorih kletne etaže vzhodnega trakta, pred prenovo nekaj let uporabljanih za vinsko klet, so bile odstranjene zazidave svetlobnih lin in zazidava

sekundarno vzpostavljene niše v severni steni, v preteklosti že ometana banjasta oboka iz lehnjaka in stene so bili na novo ometani, s skalne osnove so bili odstranjeni beleži. Pred leti v peščeno podlago položeni opečni tlakovci so bili ohranjeni, neustrezna obloka stopnišča iz keramičnih ploščic je bila zamenjana z leseno oblogo. V kleti južnega trakta je bila odstranjena sekundarna predelna stena, stene in oboki iz lehnjaka so bili enako kot v vzhodnem traktu na novo ometani in prebeljeni, na tla so bili položeni opečni tlakovci. Zasilni dostop preko kovinskih stopnic je bil zamenjan z lesenimi stopnicami, povsem dotrajan lesen pokrov nad stopniščem postavljen v nivoju arkadnega hodnika je bil izdelan na novo.

Ob odstranjevanju nasutij iz banjastega oboka med kletjo in pritličjem južnega prostora v jugovzhodnem stolpu, to je prostora pod romansko kapelo, so bile v severni steni odkrite zazidane tramovnice ter v južni steni izzidan del stene, kar je nedvoumno pokazalo, da je imel prostor prvotno lesen tramoven strop, enak stropu med pritličnim prostorom in romansko kapelo. V vzhodnem delu severne stene je bil ob odstranitvi nasutij najden zgornji del romanskega portala, v zahodni steni pa je bil izpod sekundarnih prezidav in dozidav izluščen polkrožno zaključen sočasen portal, ki je današnje klet prvotno pritličje povezoval s kletjo, prvotno pritličjem južnega trakta.

Ker so bili odkriti elementi za predstavitev romanske faze stavbnega razvoja gradu izjemnega pomena, je bila sprejeta odločitev, da se banjast obok iz lehnjaka, enak ostalim obokom v kletnih prostorih in prostorih pritličja vzhodnega trakta in stanovanjskega stolpa, odstrani ter rekonstruira lesen tramovni strop. Nova lesena konstrukcija iz tesanih hrastovih debel, na katere je bil položen deskast pod, je bila postavljena v originalne utore ter naslonjena na izzidek na južni steni. Oba portala sta bila restavrirana, uničen spodnji del portala v severni steni je bil rekonstruiran. S sten so bili odstranjeni sekundarni beleži, tako da je vidna romanska gradnja iz velikih, lepo obdelanih klesancev. Prostor je bil v celoti prezentiran v izvorni podobi iz časa nastanka ter z vidnimi in ne restavriranimi poškodbami, nastalimi na klesancih severne in južne stene ob izdelavi sekundarnega banjastega oboka. V severnem prostoru stolpa so bile stene in strop ometane, na tla je bil tako kot v ostalih položen opečni tlakovec. V severni steni je bila odstranjena zazidava sekundarnega preboja, tako da so postale kleti med seboj povezane, nivojska razlika med severnim prostorom jugovzhodnega stolpa in južnim prostorom vzhodnega trakta pa je bila premoščena z novimi lesenimi stopnicami, prislonjenimi ob južno steno južnega prostora vzhodnega trakta.

⁴² Prim. Stopar, Grad Brestanica, str. 151.

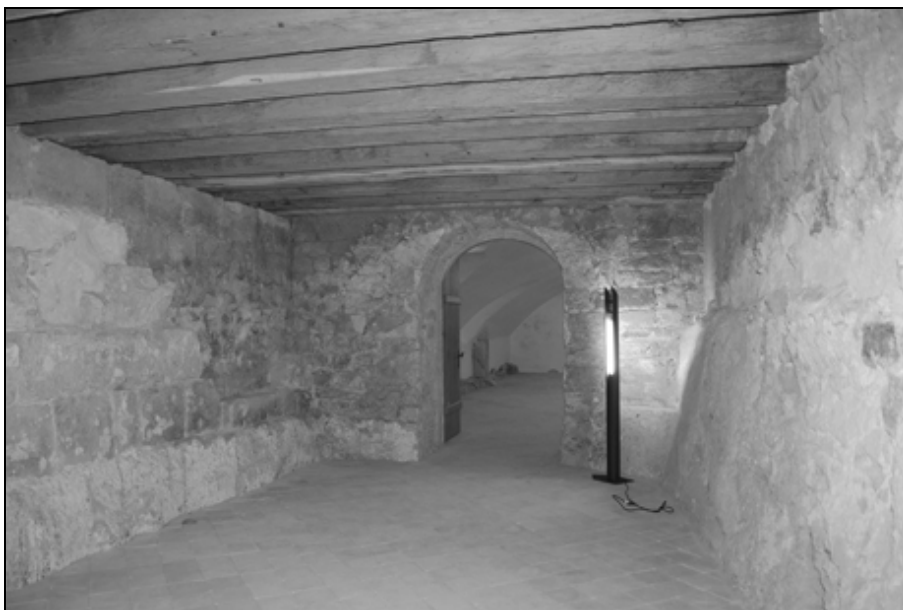
Klet južnega prostora jugovzhodnega stolpa pred prenovo (foto: A. Železnik, 2007).

Južni prostor jugovzhodnega stolpa po odstranitvi oboka (foto: A. Železnik, junij 2011).

V pritličnih prostorih vzhodnega dela severnega trakta je bila, ob ukinitvi vhoda iz veže in vzpostavitvi prvotnega vhoda iz dvorišča, urejena recepcija. Prostora sta bila na novo ometana, za tlakovanje so bili uporabljeni opečni tlakovci. V zahodnem delu trakta je bil, zaradi nove namembnosti, sekundarno vzpostavljen prehod med prostoroma zazidan. Ob arheoloških raziskavah je bil v vzhodnem prostoru odkrit temelj gotskega polžastega

stopnišča, v tem delu uničenega s sekundarno postavljeno predelno steno med prostoroma, ob južni steni pa je bil odkrit pravokotno na romansko steno vhodne veže postavljen zid, kar kaže, da je v času romanike tu že stal manjši objekt. Prostora uporabljena za sanitarije in garderobo zaposlenih sta bila na novo ometana, tla in delno stene so bile obložene s keramiko. Ostanek gotskega polžastega stopnišča v severozahodnem vogalu je bil z delno

*Rekonstruirani leseni tramovni strop v južnem prostoru jugovzhodnega trakta
(foto: A. Železnik, junij 2012).*

ohranjenim kamnitim portalom prezentiran z zasteklitvijo. Prostora vzhodnega trakta, namenjena skladišču in garderobi ob poletnih prireditvah na arkadnem dvorišču sta bila, z odstranitvijo zazidave s prehoda s preprostim kamnitim okvirjem, ponovno povezana. Prostora sta bila ometana ter tlakovana z opečnim tlakovcem.

Nova namembnost pritličnih prostorov zahodnega trakta in stanovanjskega stolpa, v katerih so bili v času trapistov urejeni pomožni prostori s kuhinjo in pralnico, je iz funkcionalnih razlogov zahtevala povezavo med kavarno v stanovanjskem stolpu in restavracijo v severnem delu zahodnega trakta. Ob izdelavi preboja je bil odkrit polkrožno zaključen žlebasto profiliran kamnit portal, ki je pred pozidavo renesančnega trakta povezoval romanski stanovanjski stolp z notranjim dvoriščem.

Po odstranitvi ometov na južni prvotno zunanji steni stanovanjskega stolpa se je pokazalo, da sta portal in stena enotne zidave. Sočasnost nastanka stene in portala pa je potrdila tudi odstranitev banjastega oboka ob portalu v stanovanjskem stolpu z odkrito dobro ohranjeno s portalom sočasno grajeno kamnito špaletu, na kateri ni bilo sledu o kakršnikoli obzidavi notranje stene.⁴³ Portal, čeprav z za romaniko neznačilno profilacijo, je nedvomno sočasen gradnji stanovanjskega stolpa in predstavlja prvoten vhod v pritličje. Kaže, da je bil vhod opuščen s pozidavo iz lehnjaka zidanega banjastega oboka oz. s pozidavo zahodnega dvonadstropnega trakta v prvi tretjini 16. stoletja, nov vhod v sta-

novanjski stolp pa je bil urejen skozi poznogotski, v originalno grajeno substanco sekundarno vzidan portal v južnem delu vzhodne dvoriščne stene.

V severnem prostoru zahodnega trakta je bila predvidena ohranitev predelne stene z velikim zidanim štedilnikom iz časa, ko so trapisti v tem prostoru uredili kuhinjo. Ob sami prenovi je bila iz funkcionalnih razlogov predvsem pa zaradi ponovne vzpostavitve izvorno enotnega prostora z zvezdastim obokom, slonečim na kamnitih obstenskih slopih, sprejeta odločitev, da se prostor v celoti izčisti. Stena je bila odstranjena, štedilnik, kot je bilo razbrati iz kovinske tablice z okovjem, narejenim v ključavničarski delavnici Avgusta Martinčiča v Ljubljani v dvajsetih letih 20. stoletja, pa je bil demontiran in nato restavriran postavljen kot razstavni eksponat v muzej trapistov v drugem nadstropju istega trakta.

Ob sami prenovi je pritličje zahodnega trakta doživelo še eno spremembo, ki v projektni dokumentaciji ni bila predvidena. Ob odstranjevanju vegetacije in nasutij na zunanji strani trakta je bila namreč odkrita izravnava z v temeljih ohranjenim kamnitim zidom na njenem robu, ki je investitorja spodbudila k razmišljanju o neposredni povezavi grajske restavracije z zunanjo teraso. Po tehtnem premisleku in preučitvi danih možnosti je bil preboj fasadnega plašča narejen v severni okenski osi, kjer je v času trapistov, namesto manjše, kot je razvidno iz arhivske fotodokumentacije, verjetno še gotske odprtine, nastala večja pravokotna okenska odprtina s stopnicami v spodnjem delu stene. Ob preboju je bila okenska odprtina ohranjena, stopnice pa so bile speljane v globini stene od pohodnega nivoja v traktu

⁴³ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

Kamniti portal v južni steni stanovanjskega stolpa v severozahodnem delu gradu (foto: A. Železnik, junij 2011).

Pritličje zahodnega trakta pred prenovo (foto: A. Železnik, 2007).

do zunanje terase. Nova vrata so bila na zunanji strani obdelana v ometu, enakem ostali fasadi.

V pritličju južnega trakta so bili s sten in ločne stene, oprte na slope v kletni etaži, ki prostor vizualno deli v dva dela, odstranjeni vsi ometi. Ob tem se je na vzhodni in južni steni pokazala romanska gradnja iz lepo obdelanih klesancev, postavljenih v horizontalnih pasovih, na slavalochi steni pa značilno romansko stičenje med kamni. Romanski način gradnje se je ponovil tudi na severni, sicer večkrat sekundarno predelani steni, medtem ko je na

zahodni steni romanski način gradnje zamenjala manj kvalitetna gradnja iz neobdelanih kamnov. Zaradi dobre ohranjenosti in pričevalnosti so vzhodna in južna stena ter slavalok ostali neometani in prezentirani v izvorni podobi. Ob delih na vzhodni in zahodni steni ter na slavaloku odkrite zazidane odprtine za tramove, so prispevale k verodostojni rekonstrukciji lesene tramovne stropne konstrukcije, ki je bila odstranjena leta 1979 z izdelavo armiranobetonske plošče.

Prenovljeno pritličje zahodnega trakta (foto: A. Železnik, junij 2012).

Po odstranitvi ometov iz niza osmih svetlobnih lin v južni steni prostora so bili najdeni dobro ohranjeni materialni dokazi o njihovi prvotni obliki in velikosti. Prvotne lijakasto oblikovane line z vsega 15 cm široko svetlobno odprtino so bile ob sekundarni predelavi razširjene za 40 cm ter v spodnjem delu povečane za vrsto klesancev visokih 12 cm. Z restavratorskimi posegi je bil ob sanaciji številnih poškodb, verjetno nastalih z vzdavo kovinskih mrež v času zaporov, ko je bilo v prostoru nameščenih osem jetniških celic, dodan spodnji manjkajoči pas klesancev, medtem ko svetlobna odprtina ni bila zožana na izvirno širino.

Klet in pritličje okroglega obrambnega stolpa, prizidanega ob severozahodni del romanskega obodnega zidovja na začetku 16. stoletja, sta v času trapistov doživeli večje predelave in prezidave. V kletni etaži, ki jo je od pritličja ločeval rahlo usločen opečnat obok, je bila urejena cisterna za vodo, prvotni dostop skozi poznogotski šilastoločni portal je bil prezidan ter na notranji strani stene preurejen v okensko odprtino. Dostop v pritlično etažo je bil vzpostavljen skozi sekundaren pravokoten prehod, ki je bil po odkritju in prezentaciji poznogotskega segmentno ločnega portala, postavljenega meter nad hodno površino arkadnega hodnika, leta 2000 v spodnjem delu zazidan in opuščen, tako da je pritličje postalo dostopno samo skozi vhod v klet. Zazidane strelnice kletne etaže, vidne na fasadi, so bile skrite za opečno oblogo cisterne, strelne line in niše v pritlični etaži so bile predelane in delno zazidane. Ob prenovi sta bila opečni obok in opečna obloga

Novi prehod iz restavracije v severnem delu zahodnega trakta na zunanjo teraso (foto: A. Železnik, junij 2012).

Pritličje južnega trakta pred prenovo (foto: A. Železnik, 2007).

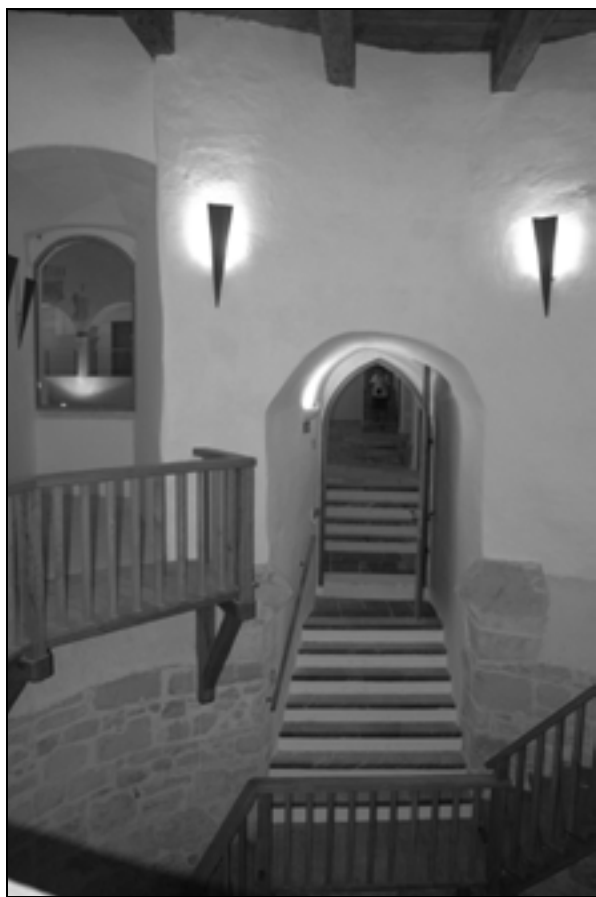
Prenovljeno pritličje južnega trakta (foto: A. Železnik, julij 2012).

cisterne odstranjena. V kletni etaži je bila odstranjena zazidava niš in strelnic, oblikovanih na ključ, ter ponovno vzpostavljen prvotni dostop skozi restavriran šilasto ločni portal na zunanji strani s prezentiranimi fragmentoma kamnitega loka – portala na notranji strani stene. Sekundarna povezava med pritličjem okroglega stolpa in odstranjenim sanitarnim stolpičem je bila zazidana na fasadi, pozno-gotski segmentno ločni portal je bil fiksno za-

stekljen, oba sekundarna preboja 3 metre debelih sten sta bila ohranjena. Stene kletne etaže, grajene iz obdelanih klesancev, so ostale neometane, medtem ko so bile stene pritličja zaradi številnih predelav in poškodb, ometane in prebeljene. Kletna in pritlična etaža sta prezentirani kot enoten prostor, katerega prvotna dvoetažnost je nakazana z leseno konstrukcijo – gankom, ki obteka prostor in sledi prezentiranim značilnostim prostora.

Kletna etaža okroglega stolpa po odstranitvi sekundarnega opečnega oboka in opečne obloge (foto: A. Železnik, maj 2011).

Enotno prezentirana klet in pritličje okroglega obrambnega stolpa (foto: A. Železnik, junij 2012).

Jugovzhodni stolp z dvonadstropno gotško kapelo v severnem delu in južnim prostorom pod romansko kapelo je dostopen iz notranjega dvorišča skozi ozka banjasto obokana hodnika, postavljena tik severne in vzhodne stene južnega trakta. Na

hodniku ob severni steni so bili odstranjeni sekundarni ometi in beleži ter prezentirana romanska zidava iz klesancev z romanskim portalom, hodnik proti južnemu prostoru je bil zaradi večjih poškodb in sekundarnih prezidav ometan. V prostoru pod romansko kapelo so bili, po poružitvi banjastega oboka in rekonstrukciji prvotne lesene medetažne konstrukcije med kletjo in pritličjem, odstranjeni sekundarni ometi in beleži. Na vseh stenah in v špaletah štirih ozkih svetlobnih lin dobro ohranjena romanska gradnja z značilnim stičenjem med kamni je bila prezentirana v originalu brez kakršnihkoli restavratorskih posegov. S tramovnega stropa, ki je sočasen grajeni strukturi, o čemer nedvoumno pričča enotna zidava s stičenjem vse do masivnih hrastovih tramov, so bili odstranjeni beleži, tramovi pa so bili osveženi z oljnim premazom.

V gotški kapeli, katere zgornji del z dvopolnim zvezdasto rebrastim obokom, slonečim na geometričnih konzolah, je že bil restavriran v letih 1976 in 1977, se je po odstranitvi poškodovanih ometov v spodnjem delu pokazalo, da sta severna in južna stena prizidani k vzhodni obodni steni in da so vse tri grajene na romanski način s stičenjem. Ob sondiranju ostenij okrog okenske odprtine ni bilo najdenih nobenih podatkov o prvotnem gotškem oknu, zato je ostala oblika velikega skoraj kvadratnega okna nespremenjena. Ob končni prezentaciji kapele romanska zidava ni bila prezentirana, temveč so bile tudi stene v spodnjem delu, tako kot v zgornjem, ometane, celota pa je bila prebeljena. Pod že restavriranimi geometričnima konzolama na osrednjem delu severne in južne stene odkriti kamniti spoliji, ostanka spodnjega dela prvotno dvojne konzole, verjetno uničene ob postavitvi medetažne konstrukcije, odstranjene ob prvih restavratorskih delih, sta bili prezentirani. Empora, postavljena nad vhodom v kapelo, sloneča na potlačenem šilastem loku s profiliranim kamnitim zaključkom, je bila prezentirana v beli in temnordeči barvi, to je barvi, ki se pojavlja na rebrih oboka in ki jo je bilo moč slediti tudi na drugih večinoma fragmentalno ohranjenih poznogotskih ometih. Za dostop na emporo je bil ponovno vzpostavljen poznoromanski bogato členjen portal v zahodni steni, ki je prvotno služil kot dostop v vrhno etažo romanskega palacija, danes v prostora prvega nadstropja južnega trakta.⁴⁴ Sekundarni povezavi v južni steni z romansko kapelo in v severni steni z renesančnimi prostori vzhodnega trakta sta bili z zazidavo opuščeni. Na empori je bila nameščena steklena parapetna ograja, za tlakovanje so bili tako kot v drugih prostorih pritličja uporabljeni opečni tlakovci.

⁴⁴ Glej prispevka Mije Oter Gorenčič in Igorja Sapača v tej publikaciji.

Južni prostor v pritličju jugovzhodnega stolpa pred prenovo (foto: A. Železnik, 2007).

V izvirni romanski podobi prezentirani južni prostor v pritličju jugovzhodnega stolpa (foto: A. Železnik, julij 2012).

V jugozahodnem delu gradu, z banjasto s so-svodnicami obokanim pritličjem in ravnimi stropi v nadstropjih, izoblikovanem na trikotni talni zasnovi med romanskim južnim traktom, romanskim obodnim obzidjem ter renesančnim zahodnim traktom, so bile že ob prejšnjih prenovah v pritličju in prvem nadstropju urejene sanitarije. Ob tokratni prenovi so bile že obstoječim prenovljenim sanitarijam dodane še nove v drugem nadstropju, vse pa so bile urejene v kombinaciji naravnega kamna (lesnobraški apnenec) in stekla. Zaradi novih sanitarij v drugem

nadstropju je bila lesena medetažna konstrukcija odstranjena in nadomeščena z armiranobetonsko ploščo. Ob osrednji del severne stene prostora je bilo umeščeno osebno dvigalo, kot danes skoraj neobhoden del vsakega javnosti namenjenega objekta, ki povezuje pritličje s podstreho. Med drugim nadstropjem in podstrešjem pa je bilo izdelano novo leseno stopnišče. Ob arheoloških raziskavah, izvedenih po odstranitvi sekundarnih predelnih sten v pritličju, je bila odkrita vrsta najdb, med katerimi je bilo najzanimivejše odkritje najstarejše plasti s preč-

Poznogotska kapela z v 70. letih restavriranim zvezdasto rebrastim obokom in romanskim portalom (foto: A. Železnik, junij 2012).

nim zidom s kamnito ločno konstrukcijo. Zid, prislonec ob zahodno steno južnega trakta in zahodno steno romanskega obzidja, na katerega so bile vertikalno položene kamnite plošče s kamnoseškim znamenjem na eni od njih ter fragmentalno ohranjenim kamnitim tlakom v podnožju, naj bi predstavljal podnožje odprtega ognjišča ali peči.⁴⁵

V kletnih in pritličnih prostorih, ki razen kleti vzhodnega trakta in pritličja južnega trakta pred prenovo niso bili izkoriščeni oz. niso imeli ustrezne namembnosti, je bilo dotrajano ali neustrezno stavbno pohištvo v celoti zamenjano oz. narejeno na novo. Okenske odprtine so bile zaprte z novimi macesnovimi mizarsko izdelanimi okni ali s fiksnimi zasteklitvami, obstoječa vrata najrazličnejših oblik so bila zamenjana z enokrilnimi ali dvokrilnimi masivnimi hrastovimi vrati z vertikalno postavljenimi plohi, s kakršnimi so bili zaprti tudi prehodi brez vrat in na novo vzpostavljeni prehodi. Dvokrilna vhodna vrata, oblikovana na ribjo kost, ki so bila na novo narejena ob preteklih prenovah, so bila restavrirana in zaradi znižanja nivoja vhodne veže v spodnjem delu podaljšana. Kovinska vrata iz časa povojnih zaporov, ki so bila nameščena na stopnišče stopniščnega izzidka v jugovzhodnem vogalu dvorišča in ob izteku zunanega stopnišča v zahodnem delu severnega trakta, so bila nadomeščena s steklenimi vrati. S steklenimi drsnimi vrati je bil zaprt tudi prehod v jugozahodni prostor s sanitarijami in dvigalom.

Stopnišča, izdelana v kamnu, ki povezujejo posamezne etaže, to je glavno stopnišče med pritličjem

in drugim nadstropjem, postavljeno v izzidek v jugozahodnem delu dvorišča, stopnišče med prvim in drugim nadstropjem, umeščeno v severozahodni del severnega trakta na lokacijo prvotnega gotskega polžastega stopnišča in stopnišče v severnem delu vzhodnega trakta med prvim in drugim nadstropjem, so bila dobro ohranjena, tako da so bile restavratorsko sanirane le lokalne poškodbe. Na hodnikih južnega, vzhodnega in zahodnega trakta ter na arkadnih hodnikih severnega trakta je bilo odstranjeno tlakovanje s črno belimi, v obliki šahovnice položenimi cementnimi ploščicami, verjetno iz časa trapistov. Ker na nobenem od hodnikov niso bili najdeni nikakršni materialni dokazi o morebitnih starejših tlakovanjih, so bili hodniki, po sanaciji obočnih medetažnih konstrukcij v prvem nadstropju in lesenih konstrukcij v drugem nadstropju, na novo tlakovani z naravnim kamnom iz bližnjih kamnolomov (bel kamen iz Zidanega Mosta, črn iz Sv. Ane pri Mirni Peči), ki je v barvi in obliki ponovil predhodni način tlakovanja.

V arkadnih hodnikih severnega trakta so bile odstranjene sekundarne predelne stene, ki so zapirale ob pozidavi vzpostavljene široke prehode proti hodnikom vzhodnega in zahodnega trakta. Zaradi odstranitve predelnih sten, s katerimi je bila ponovno vzpostavljena odprtost oz. prehodnost horizontalnih povezav, so bili arkadni loki zaprti na notranji strani s steklom, vpetim v kovinsko konstrukcijo. Iz požarnovarnostnih razlogov je bilo potrebno v zahodnih hodnikih obeh nadstropij pred iztekom na stopnišče v zahodnem delu severnega trakta postaviti novi predelni steni z vrati. Po odstranitvi nasutij z oboka arkadnega hodnika in

⁴⁵ Glej prispevek Maje Bricelj v tej publikaciji.

*Arkadni hodnik v prvem nadstropju severnega trakta po prenovi
(foto: A. Železnik, julij 2012).*

odstranitvi ometov na steni trakta so bile v prvem in drugem nadstropju odkrite po tri v celoti ali delno zazidane okenske odprtine s kamnitimi okvirji. Ob pozidavi arkadnega hodnika, ki naj bi nastal v drugi polovici 17. stoletja, to je kmalu po izzidavi jugovzhodnega vogala južnega trakta in prekritju renesančnih poslikav z novo poslikavo z rdečim šivanim vogalom na stopniščnem izzidku in črto na zahodni fasadi,⁴⁶ so bile okenske odprtine opuščene, profilacija kamnitih okvirjev pa je bila odstranjena, razen podokenskih polic, ki so se ohranile skrite pod tlakom prvega nadstropja. Okenske odprtine so z notranjo mero 154 x 100 cm in širino okenskih okvirjev 14 cm popolnoma enake okenskim odprtinam v obeh nadstropjih ostalih treh dvoriščnih fasad, enako pa je tudi oblikovanje podokenskih polic, kar kaže na to, da so okenske odprtine s kamnitimi okvirji na vseh štirih dvoriščnih fasadah nastale sočasno. Kamniti okenski okvirji z opečno obzidavo so bili sekundarno vzdani v iz kamna grajeno ostenje trakta, pozidanega v prvi tretjini 16. stoletja, na ostankih ometov pod okenskimi policami z belimi naključnimi ometi pa ni bilo vidnih poslikav. V prvem nadstropju so bila okna, postavljena v višini tal, v celoti odprta in z izrezom v tlak prezentirana skupaj s podokensko polico, v drugem nadstropju, kjer okna na polovici deli strop med prvim in drugim nadstropjem, so bili okenski okvirji prezentirani v steni.

Na hodniku vzhodnega trakta je bilo ob odstranitvi ometov v južnem delu zahodne stene odkrito kurišče, ki se v velikosti in obliki povsem razlikuje od ostalih, na hodnikih najdenih kurišč. Kurišče je brez vrat oz. zapore in se rahlo lijakasto oži proti notranji steni, kjer je sedaj z opeko zazidana manjša odprtina, skozi katero se je kurilo peč, ki je bila odkrita in dokumentirana ob restavratskih posegih v 80. letih v južnem prostoru trakta. Najdeno kurišče je bilo dobro ohranjeno in brez večjih posegov prezentirano, ostala kurišča na hodnikih so bila obnovljena ter zaprta z novo izdelanimi kovinskimi vratci. Na isti steni so bili 70 cm pod sedanjim stropom v enakomernih razmikih odkriti zazidani utori stropnikov, na višini katerih je bila na fragmentalno ohranjenih ometih lepo vidna tudi razlika v njihovi strukturi. Utori so verjetno ostanek stropnikov pultne strehe, ki je v času pozidave trakta in pred dozidavo hodnikov prekrivala prvotno horizontalno komunikacijo, morda res leseno, prej verjetno pa zidano,⁴⁷ saj se je grad v prvi tretjini 16. stoletja razvil v ambiciozno zasnovano utrdbeno reprezentančno bivališče Rajhenburških.⁴⁸

⁴⁷ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

⁴⁸ Na bližnjem Šrajbarskem turnu so bili za časa lastništva Krištofa Rajhenburškega v letih 1542–1549 štiriraktni stavbni zasnovi dodani za slovenski prostor izjemni renesančni arkadni hodniki, o čemer govorita grba vzdana v nadstropju južnega arkadnega hodnika. Grb s svitkovjem uokvirjenega volka v kartuši z motivom bisernika na zahodni strani je Rajhenburški, enako oblikovan kvadriran grb s sidrom v prvem in četrtem polju in s kačo v drugem in tretjem polju je grb Stubenberških, saj je bila Krištofova žena Evfemija iz družine Stubenberških.

⁴⁶ Glej prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

Grba na zahodni steni severnega prostora v prvem nadstropju vzhodnega trakta.

V raziskane in v letih od 1976 do 1993 prenovljene prostore prvega nadstropja vzhodnega, južnega in zahodnega trakta je tokratna prenova posegla le v delih, ki so bili za revitalizacijo gradu nujno potrebni. V prostorih zahodnega in južnega trakta z že predhodno izdelanimi armiranobetonskimi ploščami in novimi ometi so bili zaradi napeljave talnega ogrevanja obstoječi parketi in deske podi odstranjeni ter nadomeščeni z novimi lesenimi kasetiranimi podi, v prostorih zahodnega trakta so bile sanirane lokalne poškodbe obokov, v prostorih južnega trakta so bile restavrirane baročne stropne štukaturne dekoracije, ki ob predhodnih posegih niso bile obnovljene, vsi prostori so bili na novo prebeljeni. Ometi so bili odstranjeni samo iz vzhodne stene vzhodnega prostora južnega trakta, v kateri je bil v južnem delu stene ponovno vzpostavljen vhod v romansko kapelo, v severnem delu pa je bil odprt romanski portal, ki povezuje prostor z emporo gotske kapele. Stena, grajena iz večjih lepo obdelanih klesancev južno od romanskega portala, s kuriščem zazidanim z opeko, sekundarnimi prezidavami ob ponovno vzpostavljenem vhodu v romansko kapelo in fragmentalno ohranjenim naključnim sivim ometom, je bila, tako kot ob prenovitvenih posegih leta 1981, ponovno ometana. Spričo ob prenovi odkritih, dobro ohranjenih in celostno predstavljenih prostorov iz obdobja romanike, je bila namreč sprejeta odločitev, da se stena z vsemi prezidavami in sivim ometom ne prezentira, še zlasti ker je za slednjega težko reči, da je romanski, saj je bil odkrit na kamniti podlagi, ki je imela vidne poškodbe gorenja. Podobna stena s sivim ometom na od ognja poškodovani kamniti podlagi je bila odkrita tudi na južni strani severnega

prostora v drugem nadstropju jugovzhodnega stolpa, ostanki gorenja oz. požara pa so bili vidni tudi na kamnitem ostenju gotske kapele nadstropje nižje.

V obnovljenih prostorih zahodnega trakta z restavriranimi lesenimi tramovnimi stropi in novimi lesenimi kasetiranimi podi ter edinstvenimi renesančnimi poslikavami so bili posegi omejeni zgolj na inštalacije, povezane z ogrevanjem prostorov in na posodobitev elektro inštalacij. Poslikave v skrajni severni sobi z upodobitvijo legende o sveti Kuni-gundi oz. upodobitvijo Salamonove sodbe in Suzanine zgodbe na zahodni steni in alegorij krščanskih kreposti na vzhodni steni, datirane v pozna 20. leta 16. stoletja in pripisane mojstru, ki je poslikal cerkev Marija Gradac pri Laškem⁴⁹ z grboma nad vhodom v zahodni steni,⁵⁰ so ostale nedotaknjene, saj so bili posegi omejeni na ozek pas v stiku stene s tlakom, kjer poslikav ni bilo.

V severnem traktu so bili v obeh južnih prostorih odstranjeni ometi ter tlakovanje iz opečnih tlakovcev na več mestih dopolnjeno z estrihi. Po zahtevni statični sanaciji oboka v zahodnem prostoru sta bila prostora na novo ometana in tlakovana z opečnim tlakovcem. Ob delih odkrit poznogotski kamnit segmentno ločno zaključen portal med zahodnim prostorom in podestom stopnišča je bil restavriran in fiksno zastekljen. Severni banjasto obokan prostor obvhodnega romanskega stolpa je bil ohranjen v celoti, vključno s tlakom in ometi s

⁴⁹ Golob, Freske z brestaniškega gradu, str. 142–156. Glej tudi prispevek Simone Menoni v tej publikaciji.

⁵⁰ Na levi razpoznaven grb Rajhenburških z modrim volkom, na desni žal nerazpoznaven grb, ki bi lahko bil grb Trautsonov – podkev, iz rodbine katerih je izhajala Eva Trautson, žena Hansa Rajhenburškega, lastnika gradu od leta 1502 do smrti leta 1522.

podpisi zapornikov iz časa povojnega kazensko popboljševalnega zavoda in bo tako ohranjen predstavljen v okviru muzejske razstave o političnih zapornikih in internirancih.

V drugem nadstropju severnega trakta so bili v enotno zasnovanem prostoru, v severnem delu vključujoč romanski obvhodni obrambni stolp in v južnem v prvi tretjini 16. stoletja dozidanem delu, odstranjeni dotrajani ometi in beleži nadomeščeni z novimi industrijsko pripravljenimi apnenimi ometi, prostor pa je bil na novo tlakovan z opečnimi tlakovci. Kamniti obstenski slopi, ki podpirajo zvezdasti obok, so bili po odstranitvi ometov in beležev restavrirani. V prehodu sekundarno vzpostavljenem v steni proti prostoru prvega nadstropja okroglega stolpa so bile izdelane nove hrastove stopnice, stopnišče pa je bilo zavarovano s stekleno parapetno ograjo.

V prostoru zahodnega trakta in romanskega stanovanjskega stolpa, namenjenem muzeju menihov trapistov, so bili odstranjeni ometi in deskasti podi nadomeščeni z novimi ometi in podi. Lesena predelna stena v južnem delu zahodnega trakta je bila odstranjena in zaradi potreb muzeja nadomeščena z novo predelno steno iz mavčno kartonskih plošč na kovinski podkonstrukciji. Severno od te predelne stene so bile v enakem materialu postavljene meniške celice, ki so bile v času trapistov urejene prav v tem prostoru in katerih obrise je bilo pred prenovo še moč videti v lesenem podu. V okviru muzeja je kot razstavni eksponat predstavljen tudi restavriran štedilnik, prenesen iz trapistovske kuhinje v pritličju istega trakta.

V prostorih drugega nadstropja vzhodnega in južnega trakta, kjer je bila od leta 1968 pa do zadnje celostne prenove postavljena prva muzejska zbirka na gradu, posvečena slovenskim izgnancem, je bilo največ sprememb glede na obstoječe stanje povezanih z dostopi v prostore. V južnem traktu je bil ponovno vzpostavljen prehod iz hodnika v zahodni prostor, prehod iz tega prostora v sosednji prej muzejski prostor v jugozahodnem vogalu, po prenovi namenjen sanitarijam, je bil zazidan. V vzhodnem traktu je bila odstranjena predelna stena, ki je izvorno enotno zasnovan prostor delila v dva dela. Poleg obstoječega vhoda v severnem delu hodnika je bil iz hodnika ponovno vzpostavljen zazidan prehod v južni del prostora. Prehod v južni steni v severni prostor jugovzhodnega stolpa, to je prostor nad gotško kapelo,⁵¹ je bil zazidan, na novo pa je bil vzpostavljen ob delih odkrit prehod v južni steni, postavljen tik zahodne stene prostora ter zazidan prehod v severni steni. S ponovno vzpostavitvijo

treh sekundarno zazidanih vhodov so bili v prostoru, obsegajočem celoten trakt, zagotovljeni varnostni pogoji, ki jih zahtevajo prostori, namenjeni javnim prireditvam, z zaprtjem prehoda proti južnemu prostoru, namenjenemu garderobi nastopajočih, pa je bila prostoru zagotovljena potrebna zasebnost. V tem prostoru, to je prostoru nad gotško kapelo, je bila ob odstranjevanju ometov v zahodnem delu severne stene odkrita strelnica, ki je segala dobrih deset centimetrov pod nivo tal. Ob odstranitvi nasutij z oboka sta bila približno pol metra pod strelnico najdena tramova, morda ostanek mostovža, ki je vodil do strelnice. Strelnica, ki je bila v celoti odprta in prezentirana s poglobitvijo tlaka ter zaradi varnosti zavarovana s stekleno piramido, je služila kot dodatna obramba z nižjim obrambnim obzidjem zavarovanega vzhodnega dela notranjega dvorišča in potrjuje pozidavo vzhodnega trakta v prvi tretjini 16. stoletja.

Najpomembnejše najdbe v drugem nadstropju pa so bile odkrite ob odstranitvi ometov s sten zahodnega in vzhodnega hodnika. Na hodniku zahodnega trakta sta bili odkriti dve kamniti poznogotski okni, katerega kamniti okvir zaključuje trlistno slepo krogovičje. Okni sta bili delno odprti, na južnem v celoti ohranjenem oknu so bile restavrirane manjše poškodbe, severno okno pa je bilo v uničenem južnem in spodnjem delu rekonstruirano. Na hodniku vzhodnega trakta je bilo odkrito poznogotsko 230 x 190 cm veliko pravokotno okno s kamnitim križem in bogato paličasto profilacijo, ki se pojavlja na zunanji in notranji strani. Ob odkritju so bili v posameznih delih okna najdeni skromni fragmenti dveh tonov rdeče barve, kar kaže na to, da je bilo okno v času nastanka pobarvano. Okno je bilo v celoti odprto, južni del okenskega okvirja, uničen zaradi dimniške tuljave kurišča nadstropje nižje, je bil rekonstruiran, po vzoru ohranjenega notranjega dela je bil rekonstruiran tudi zgornji del

Strelnica v severni steni severnega prostora jugovzhodnega stolpa (foto: A. Železnik, marec 2012).

⁵¹ Prehod je bil po vsej verjetnosti vzpostavljen ob postavitvi prve muzejske zbirke, saj na arhitekturnih posnetkih iz časa Kazensko popboljševalnega zavoda, ki sicer niso najbolj zanesljivi, ni označen.

Poznogotsko okno s slepim krogovičjem, odkrito v drugem nadstropju zahodnega trakta (foto: A. Železnik, april 2012).

Poznogotsko okno s kamnitim križem, odkrito v drugem nadstropju vzhodnega trakta (foto: A. Železnik, oktober 2011).

profiliranega okvirja, na zunanji strani uničen zaradi štukaturne baročne obrobe stropa. Vsa tri odkrita in prezentirana okna so izjemnega pomena in v slovenskem prostoru edinstvena.

V vseh prostorih in hodnikih so bile ohranjene obstoječe lesene medetažne konstrukcije, na hodnikih drugega nadstropja so bile zaradi dotrajanosti tudi delno zamenjane. Po temeljitem čiščenju, zaščiti z epoksidnimi premazi za utrjevanje so bile konstrukcije dodatno ojačane s sekundarnim deskastim podom. Medetažna konstrukcija pravzaprav lesen tramovni strop nad severnima renesančnima prostoroma vzhodnega trakta je bila v dvorani drugega nadstropja dodatno ojačana s sovprežno konstrukcijo lesenih primarnih nosilcev z armiranobetonskimi ojačitvami, medtem ko je bila nad južnima prostoroma v preteklosti že narejena armiranobetonska plošča. V prostorih vzhodnega in zahodnega trakta je bil položen nov deskast pod, v prostoru severnega trakta opečni tlakovci in v prostorih južnega trakta kasetirani podi.

V obeh nadstropjih je bilo stavbno pohištvo v celoti narejeno na novo. Lesena enokrilna kasetirana vrata so bila izdelana po vzoru na podstrešju najdenega vratnega krila, ki je v oblikovanju enak vratom, dokumentiranim na fotografijah iz časa trapistov in vratom v prehodu iz gotske kapele v južni renesančni prostor vzhodnega trakta, dokumenti-

Sanacija medetažne lesene konstrukcije – lesenega tramovnega stropa med prvim in drugim nadstropjem vzhodnega trakta (foto: A. Železnik, september 2011).

ranim na fotografijah iz leta 1977 ob restavratorskih delih v gotski kapeli.⁵²

Na podstrešju vzhodnega trakta so bili odstranjeni ostanki predelnih sten in stropov, nastalih za potrebe šiviljskih delavnic v času kazensko poboljševalnega zavoda.⁵³ V zahodnem delu je bil na novo urejen hodnik iz mavčno kartonskih plošč na kovinski podkonstrukciji, s katerim je bila vzpostavljena povezava od stopnišča iz drugega nadstropja trakta s prostoroma v nadzidanem jugovzhodnem stolpu, ki sta bila preurejena v pisarni za zaposlene. Podstrešje južnega trakta je bilo urejeno v muzejski depo, v podstrešju jugozahodnega trikotno zasnovanega dela sta poleg dvigala in novega pomožnega lesenega stopnišča, ki povezuje podstrešje z drugim nadstropjem nameščena še čajna kuhinja in sanitarije. V okroglem stolpu je prezentirana stolpu sočasna strešna konstrukcija, zazidane line so bile ponovno odprte.

Hkrati s prenovo arhitekture je grad dobil sodobnim standardom in programu ustrezno infrastrukturo. Grad je ogrevan s talnim gretjem, poleg sodobnih elektroinštalacij ima vgrajeno telefonsko in računalniško omrežje, požarno alarmiranje ter protivolmno varovanje z videonadzorom. Da sodobni tehnološki sklopi inštalacij ne bi bili vidni in moteči in da ne bi destruktivno posegali v originalno substanco, so bili umeščeni v opuščene dimniške tuljave in na lokacije, kjer je bila originalna

substancia že uničena ob novejših predelavah, zlasti iz konca 19. in 20. stoletja. V vse prostore gradu so nameščena tudi nova sodobna in kar se da nevtralna svetila, skladna s programskimi vsebinami. V romanski in gotski kapeli ter v prostorih kletne in pritlične etaže jugovzhodnega stolpa so bile elektroinštalacije in razsvetljava izvedene s prenosnimi stojčimi lučmi, tako da se v ohranjene originalne stene teh prostorov ni posegalo.

Romanska kapela

Najzahtevnejši poseg ob celostni prenovi gradu je predstavljala rekonstrukcija etažo in pol obsegajoče romanske kapele v južnem delu jugovzhodnega stolpa.⁵⁴ Izhodišče za posege v kapeli je bilo ohranjanje in prezentacija originalnih elementov ter rekonstrukcija uničenih in odstranjenih delov na način, ki je v materialu in obdelavi jasno ločljiv od originala. Že ob odkritju ostankov arhitekturne členitve s polstebri v vogalih in v sredini severne in južne stene ladje je Ivan Stopar zapisal, da najdba na podlagi analogij, zlasti s Konradovim stolpom iz 12. stoletja na Petersbergu nad Brežami, kaže na obokano romansko kapelo.⁵⁵ Po odstranitvi sekundarnega stropa leta 1996 odkriti vrhnji del ladje z ostanki kamnitih obstenskih lokov je pokazal, da je

⁵² Prehod, postavljen ob gotsko emporo v zahodnem delu severne stene in je bil v funkciji, ko je gotška kapela obsegala dve etaži, je bil po porušitvi medetažne konstrukcije skupaj s še tremi prehodi iz hodnika v renesančne prostore vzhodnega trakta zazidan.

⁵³ Glej prispevek Andreje Jankovič Deržič v tej publikaciji.

⁵⁴ Glej tudi prispevka Mije Oter Gorenčič in Igorja Sapača v tej publikaciji. Prispevka, ki bi podrobneje predstavil podrobne in obsežne konservatorske restavratorske posege v romanski kapeli ki ga v pričujoči publikaciji ni, verjamem pa, da bodo predstavljeni v prihodnosti, saj si to zaslužijo.

⁵⁵ Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, Dopis dr. Ivana Stoparja Ljubljanskemu regionalnemu zavodu za spomeniško varstvo z dne 29. 1. 1980.

Pogled na apsidno z odlomljenim delom konzole po odstranitvi sekundarnih prezidav (foto: A. Železnik, oktober 2011).

ladjo po vsej verjetnosti prekrival obok⁵⁶ in ne raven lesen strop.⁵⁷ Ob zadnjih posegih izvedene natančne raziskave so tezo o oboku potrdile in tako na osnovi ohranjenih materialnih ostalin ob upoštevanju analogij omogočile rekonstrukcijo z dvopolnim križnogrebenastim obokom, ki ga po sredini deli oproga pravokotnega prereza. Manjkajoči deli obstanskih kamnitih lokov so bili pozidani v opeki, obočna konstrukcija pa je bila izdelana v lesu, vpe-tem v kovinske nosilce in ometana. V južni steni ladje, v kateri je bila v spodnjem delu s sekundarnima okenskima odprtinama originalna substanca močno poškodovana, v zgornjem delu pa prav tako zaradi dveh sekundarnih oken povsem uničena, so bile novejšje prezidave v celoti odstranjene in na novo pozidane, na zunanji strani v kamnu in v notranjosti v opeki. Novi rekonstruirani romanski polkrožni okenski odprtini sta bili oblikovani po vzoru romanskih oken kapele gradu Petersberg v Brežah, saj se materialni dokazi o izvirni velikosti in obliki romanskih oken žal niso ohranili. V severni, tako glede romanske zidave kot arhitekturne členitve najboljše ohranjeni steni, je bila v vzhodnem delu v ravnini stene pozidana velika pravokotna niša, katere namembnost je spričo prezidav ostala nedefinirana. Zazidan je bil tudi prehod na kor gotske kapele v zahodnem delu stene, saj ob natančnejših raziskavah niso bili najdeni materialni dokazi o izvirnem romanskem vhodu v kapelo. Nov dostop je bil ponovno vzpostavljen v zahodni steni skozi pra-

vokoten prehod, zazidan ob prenovitvenih posegih v 80. letih preteklega stoletja. Tudi za ta prehod žal niso bili najdeni materialni ostanki, ki bi zanesljivo pokazali, da gre za prvotni romanski vhod. Stena okrog prehoda v romanski kapeli je bila namreč v celoti sekundarno prezidana, stena v prostoru zahodno od kapele je bila prezidana nad prehodom in južno od njega, v severnem delu fragmentalno ohranjena kamnita elementa pa je bilo glede na grajeno strukturo pod njima in sekundarno obzidavo težko opredeliti kot del originalnega romanskega portala. Ob restavratorskih delih je bil vzhodni del lijakasto razširjenega prehoda obzidan, prehod pa je bil ometan. Apsida v vzhodni steni z uničenim obokom in konzolnim pomolom je bila rekonstruirana na podlagi ohranjenih originalnih ostalin. Stavbne raziskave so po odstranitvi sekundarne pozidave z oknom pokazale, da je bila polkrožno oblikovana apsida večji del umeščena v obodni zid in iz njega izstopajoča zgolj za 45 cm. V spodnjem delu ravno zaključena apsida je slonela na konzoli, katere del je bil odkrit v ostenju. Drugi del konzole, vzdignjen v steno apsidi na stiku s tlemi kot spolija, katere namen in raba sta bila neznana, je bil ob restavratorskih delih vrnjen na izvirno mesto. Ob raziskavah je bilo ugotovljeno, da je apsido osvetljevalo eno samo okno in ne dve, saj lepo klesan kamen na južni strani apsidi ni bil del romanskega okenca,⁵⁸ temveč odžagan klesanec. Rekonstruirano sredinsko okno je bilo narejeno po vzoru apsidalnega okna kapele gradu Podsreda. Kockasti friz

⁵⁶ Tezo o oboku kapele je podprl tudi avstrijski raziskovalec Patrick Schicht (Schicht, *Die Festung*, str. 576–581; Schicht, *Bollwerke*, str. 231–236).

⁵⁷ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 19–35.

⁵⁸ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 19–35.

v apsidi je bil tako kot vsi originalni arhitekturni elementi ohranjen brez kakršnihkoli restavratorskih posegov, v rekonstruiranem delu apside, obdelanem kot ostale rekonstruirane površine v ometu, je bila izdelana kopija po originalu. Na vzhodni steni ladje so bili poleg kockastega friza in manjših polkrožnih vdolbin ohranjeni tudi fragmenti romanskega ometa z značilnim stičenjem ter gotskega ometa z v rdečkasti barvi naslikanim šivanim robom ob prehodu v apsidno ter naslikanim posvetilnim križem, močno podobnim tistemu iz severne stene gotske kapele. V ladjo je bil vrnjen restavriran lesen pod, ki je bil, zaradi preprečitve poškodovanja, prekrit s steklenim mostovžem, vpetim v kovinsko konstrukcijo.⁵⁹

Romanska kapela pred konservatorsko-restavratorskimi posegi (foto: A. Železnik, 2007).

Romanska kapela z rekonstruiranimi uničenimi deli (foto: A. Železnik, julij 2012).

Predgradje

Prostor na severni strani gradu, poimenovan predgradje, je bil pred prenovo urejen kot peščena površina, na vzhodu zamejena z enonadstropno stavbo in k njej prizidanim novejšim, verjetno po drugi svetovni vojni zgrajenim objektom, na severu z enonadstropnim objektom in kamnitim opornim zidom ter na zahodni strani s kamnito ograjo. Stavba s čelno fasado, postavljena na vzhodno steno triločnega kamnitega mosta, katerega loki so bili v celoti ohranjeni in vidni v kleti, je bila zgrajena konec 19. stoletja⁶⁰ na prostoru starejše v jarku postavljene predhodnice, označene na Scherowitzovem zemljevidu porečja reke Save iz leta 1807 in na franciscejskem katastru iz leta 1825 ter dokumentirane na arhivskih fotografijah in v temeljih tudi ob arheoloških raziskavah. V skladu s konservatorskimi izhodišči o ponovni vzpostavitvi podobe srednjeveške utrdbe, postavljenimi že ob prvih načrtnih raziskavah leta 1976, sta bila objekta, postavljena na

⁵⁹ Za sodelovanje in strokovno pomoč pri zahtevni rekonstrukciji romanske kapele se najlepše zahvaljujem Miljenku Domjanu, v času prenove glavnemu konservatorju Ministrstva za kulturo republike Hrvaške, dr. Igorju Sapaču, kastelologu in raziskovalcu grajskih arhitektur, in Ivu Gričarju, dolgoletnemu sodelavcu dr. Ivana Stoparja in poznavalcu grajskih arhitektur.

⁶⁰ Glej prispevek Irene Fürst v tej publikaciji.

Kamniti triločni most po odstranitvi na njem pozidanih objektov (foto: A. Železnik, maj 2011).

Predgradje pred prenovo (foto: A. Železnik, 2007).

vzhodno steno mostu odstranjena. V pobočje vpeta stavba na severovzhodnem robu predgradja, prav tako zgrajena koncu 19. stoletja,⁶¹ je bila ohranjena in prenovljena, v njo pa so bile umeščene servisne dejavnosti. Ob sondažnih raziskavah prostora zahodno od mostu se je pokazalo, da izraziti odboji – zidovi/večji kamniti bloki, zaznavni ob geofizikalnih raziskavah, izvedenih leta 2000,⁶² predstavljajo

oporne zidove obrambnega jarka. Po odstranitvi največjih nasutij, v katerih so bili najdeni ostanki betonskih ograj vrtno ureditve iz časa trapistov, je bil obrambni jarek zahodno od mosta prezentiran v globini približno treh metrov, to je do obstoječega nivoja vzhodno od mostu in do globine, na kateri sta bila kamnita oporna zidova zahodno od mostu pozidana na skalno osnovo. Arheološke sonde na zahodni strani mostu so pokazale, da je bilo pod odstranjenimi nasutji do skalne osnove še tri metre različnih nasutij, tako da je bil obrambni jarek v celoti globok približno šest metrov.

⁶¹ Glej prispevek Irene Fürst v tej publikaciji.

⁶² Poročilo o geofizikalni raziskavi na lokaciji: Brestanica – grad Rajhenburg (zunanje dvorišče gradu), MIC d.o.o., mag. Branko Mušič, Božo Berič, februar 2000.

*Predgradje z obrambnim jarkom in kamnitim mostom po prenovi
(foto: A. Železnik, julij 2012).*

Za obrambni jarek je bila, kot so pokazale sonde, uporabljena naravna depresija, ki so jo sodeč po obklesavanju skalne osnove ravnali in poglobljali, material pa morda uporabljali za gradnjo gradu ali njegove prezidave.⁶³ Oporni zidovi, grajeni sočasno z mostom v začetku 17. stoletja, so bili v dobro ohranjenih delih sanirani, v sekundarno z betonom popravljenih delih pa rekonstruirani v kamnu. Na mostu in kamnitih opornih zidovih ob obrambnem jarku so bile pozidane kamnite parapetne ograje, razvidne iz arhivske fotodokumentacije iz konca 19. oz. začetka 20. stoletja. Prostor pred gradom in most sta bila tlakovana z rečnimi prodniki, ki so bili na več mestih najdeni, tako kot v vhodni veži, približno 30 cm pod novejšim nasutjem in so predstavljali izvirno tlakovanje iz časa preureditve veže in izgradnje mostu z opornimi zidovi. Prostor severno od obrambnega jarka je bil asfaltiran in preurejen v parkirišče.

S ponovno vzpostavitev obrambnega jarka s kamnitim mostom in z odstranitvijo vegetacije s pobočja razglednega pomola nad izlivom potoka Brestanica v reko Savo se je korenito spremenilo tudi prostorsko dožemanje gradu, ki se je razkril v vsej svoji mogočnosti.

S končano celostno prenovu so začele v grad prihajati nove vsebine in se vračati stare. Ob zbirki pohištva 18. in 19. stoletja, večnamenski prireditveni dvorani, muzejski trgovini, kavarni in restavraciji, se je v grad že vrnila prenovljena in dopolnjena muzejska zbirka o trapistih, ki ji bodo sledile še

posodobljene zbirke o izgnancih ter političnih zapornikih in interniranih. V prihodnje bi bilo smiselno muzejske vsebine gradu nadgraditi s predstavitev bogate in pestre stavbne zgodovine v času gospodov Rajhenburških.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 363A02.

AS 1068, Zbirka načrtov: teh. enota 2, list 187.

MMK – Mestni muzej Krško

Kopije: Ivan Matko, Prepis kronike trga Reichenburga in okolice (1902).

Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

LITERATURA

Curk, Jože: Brestanica, gradbeno zgodovinski oris. *Brestanica. Zbornik člankov in razprav*. Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 133–141.

Golob, Nataša: Freske z brestaniškega gradu. *Brestanica. Zbornik člankov in razprav*. Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 142–156.

Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.

Koropec, Jože: Brestanica z okolico in Brestaniški do 17. stoletja. *Brestanica. Zbornik člankov in*

⁶³ Glej prispevek Maje Bricelj v tej publikaciji.

- razprav.* Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 45–77.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...« (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis*, 2002, 56/1–2, str. 43–93.
- Kramberger, Dušan: *Možnosti rekonstrukcij srednjeveških gradov. Romanske grajske kapele na Slovenskem. Posebej Rajhenburg in Podsreda.* Magistrsko delo na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2001.
- Kramberger, Dušan: Romanska kapela na gradu Rajhenburg. *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih.* Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 65–69.
- Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije.* Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974.
- Ravnikar, Tone: Grad in gosposčina Sevnica v poznem srednjem veku. *Grad Sevnica.* Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 57–81.
- Sapač, Igor in Železnik, Alenka: Grad Rajhenburg. *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih.* Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 62–65.
- Schicht, Patrick: *Bollwerke Gottes. Der Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg.* Wien: Phoibos Verlag, 2010.
- Schicht, Patrick: Burgen des Salzburger Erzbistums – Wehrbauten unter geistlicher Herrschaft. *Burgen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern.* Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 87–94.
- Slabe, Marijan: Raziskave z arheološko metodo na Brestaniškem gradu. *Brestanica. Zbornik člankov in razprav.* Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 23–44.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: Grad Brestanica. *Krško skozi čas, 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta.* Krško: Skupščina občine, 1977, str. 127–151.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga. Med Kozjanskim in porečjem Save.* Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: Grajski objekti v salzburškem Posavju. *Brestanica. Zbornik člankov in razprav.* Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 78–106.
- Stopar, Ivan: *Najlepši slovenski gradovi.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2008.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008. <http://www.sistory.si>
- Železnik, Alenka in drugi: *Leskovec pri Krškem, Območje gradu Šrajbarski turn (EŠD 8772), Grad Šrajbarski turn (EŠD 317), Mauzolej Anastazija Gruena (EŠD 10284) : konservatorski načrt / izdelovalec Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,* 2009.

INTERNETNI VIRI

http://www.graz.at/cms/dokumente/10067402_3410409/8a64d618/WKE_mp_pro_ansicht_final.pdf (UNESCO Weltkulturerbe Graz Managementplan, stran 35).

S U M M A R Y

Rajhenburg Castle and its renovation

The first major construction works performed on the castle in the second half of the 1960s and the 1970s, in connection with the setting up of a museum exhibition on Slovenian exiles, contributed to an increased interest in the castle and its revitalisation. The year of 1975 marked the beginning of a gradual renovation of the castle as well as the beginning of the first planned architectural and archaeological research, which revealed the main outlines of the castle's architectural development and monumental importance. The period of 1976–1993 saw the renovation of the rooms in the first floor of the eastern tract, where Renaissance frescos were discovered and restored, the rooms in the first floor of the western and southern tracts, and the residential tower, where two permanent exhibitions were set up, one on political prisoners and interns and the other on Trappist monks. Partial restoration was carried out on the Gothic chapel with a Romanesque portal in the southeastern tower; archaeological finds were presented in the courtyard and decorative frescos of the facades were reconstructed. In 1993–2004, the denationalisation process brought the restoration works to a halt. After

the said process was completed, the Municipality of Krško as the owner of the castle commissioned project documentation, on the basis of which an overall renovation of the castle commenced in April 2011. The construction, installation, artisanal and restoration works on the castle and the outer ward area, performed along with archaeological and architectural research, were brought to completion after no more than thirteen months, in June 2012. The castle's exterior with roofs, external and courtyard facades, and the arcade courtyard were completely renovated; all stone elements were restored and partly reconstructed. Most rooms in the castle were given new plasters and floors, all furnishings were changed, the infrastructure was arranged and all stone elements restored. In the outer ward area, the moat with a stone bridge was presented with the tearing down of secondary works and the removal

of layers of fills. During the architectural and archaeological research, a series of important and outstanding architectural elements were uncovered, especially from the time when the Romanesque castle was built and extended in the first third of the 16th century, which contributed to the improved and partly even changed the knowledge of the castle. The uncovered material remains were restored and – in the ruined or remodelled parts – reconstructed. With the presentation of the Romanesque southeastern tower with its unique chapel, part of the Romanesque palatium, the Romanesque vestibule, as well as the late Gothic portals and window frames, the castle has strengthened its narrative power and with its already uncovered and restored Renaissance frescos, affirmed its reputation as one of the oldest and most important castles in the Slovenian territory.